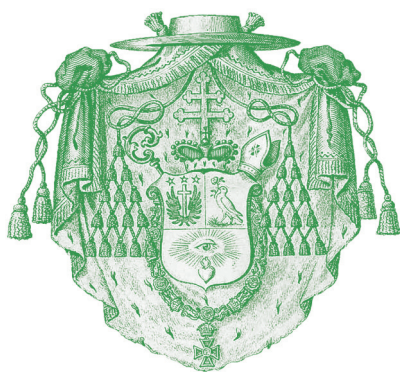

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/5.

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-5

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON
1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-5

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE
ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

*Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum*

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport (LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 414 2

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője
Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita
Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-5. Pécsi egyházmegye / Dioecesis Quinque-Ecclesiensis

I-5-0. A pécsi egyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit)	7
I-5-1. KIRÁLY JÓZSEF, 1808–1825 (Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs)	14
I-5-2. SZEPESY IGNÁC, 1828–1838 (Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs)	17
I-5-3. SCITOVSZKY JÁNOS, 1839–1849 (Forgó András, Rétfalvi Balázs, Tusor Péter)	22
I-5-4. GIRK GYÖRGY, 1853–1868 (Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs)	28
I-5-5. KOVÁCS ZSIGMOND, 1869–1877 (Lovász Zsolt)	34
I-5-6. DULÁNSZKY NÁNDOR, 1877–1896 (Csibi Norbert)	39
I-5-7. HETYEY SÁMUEL, 1898–1903 (Damásdi Zoltán)	45
I-5-8. ZICHY GYULA, 1906–1925 (Bánkuti Gábor)	49
<i>Rövidítések</i>	56
<i>Képarchívum</i>	57

I.5.
PÉCSI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS QUINQUE-ECCLESIENSIS

I.5.0. A PÉCSI EGYHÁZMEGYE
1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A későbbi püspökség területe már az ókor végén keresztény volt. Püspöki székhelyként Pécs városát jelölték ki, ahol a római Sopianaeből származó gazdag régészeti leletek tanúsága szerint (többek között egy mauzóleum, egyszerűbb és gazdagabb sírkamrák, sírkápolna, az úgynevezett *Cella Trichora*) itt az 5. századig jelentős keresztény közösség élt, bár a jelenlegi kutatások alapján a lakosság kontinuitása nem mutatható ki. A kora középkorban egyházilag Salzburg alá tartozott; Liupram salzburgi érsek a városban a 9. század közepén templomot szentelt. A jelenlegi pécsi püspökség létrehozása valószínűleg I. (Szent) István királynak a Dunántúl délkeleti részén élt pogányok felett 1008-ban aratott győzelmével és a Dunántúl ezt követő egyházi megszervezésével függ össze, amit az alapítás zárt le. Az alapítólevelet 1009. augusztus 23-án Azo pápai legátus jelenlétében Győrben állították ki, amely a somogyi konvent 1404-ben készült átiratában maradt fenn. A püspökséget az esztergomi érsekség alá helyezték és Szent Péter apostolnak ajánlották. 1925-ben Boldog Mór pécsi püspököt († 1070 körül) jelölték ki az egyházmegye második védőszentjének.

A püspökség területe és népessége

Az alapító oklevél a püspökség területét folyóhatárok szerint határozta meg, így kiterjedt a későbbi Tolna, Baranya, Pozsega és Valkó vármegyék-re. Az egyházmegyét északon és nyugaton a veszprémi egyházmegye hatá-

rolta, keleten a Duna húzott természetes határt a kalocsa-bácsi főegyház-megye felé. Déli, délnyugati határait csak a zágrábi püspökség felállítását (1091/1093) követően jelölték ki, így végleges határait a 11. század végére nyerte el. A Szerémség egyházi igazgatását Pécs egy ideig Kalocsával együtt látta el.

A török hódítás idején elszakadt a püspökségtől a Dráván túli területek nagy része, a török kiűzése után a Pozsega és Valkó vármegyei plébániák jelentős része a zágrábi püspökséghez került. Újabb jelentős változás 1773-ban következett, amikor a középkori eredetű boszniai és szerémségi püspökség egyesítésével létrehozott diakovári püspökségnek területet kellett átadnia, s kétszáz év múlva, 1971-ben ugyanennek az egyházmegyének adta át a mai országhatárokon túlnyúló részeit. Az egyházmegyék határainak 1993-as kiigazítása csupán kismértékben érintette a püspökség területét.

A pécsi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%	izr.	%
1812	373114	-	266853	71	22534	6	60686	16	19215	5	3826	1
1822	414177	-	290645	70	27923	7	70601	17	19835	5	5173	1
1842	469161	-	326954	70	31008	7	81865	17	21994	5	7340	2
1864	524565	-	371659	71	36722	7	85495	16	17466	3	13223	2
1891	609400	-	441405	72	42241	7	89737	15	17546	3	18464	3
1910	685629	+84	515616	75	47436	7	83083	12	19352	3	18951	3
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	2,3 M	13	0,9 M	5

Források: 1812., 1822., 1842., 1864., 1891. és 1910. évi szemlézetek

A lakosság száma 1812 és 1910 között megkétszereződött, ez azonban a század közepéig csak alig, azután viszont érzékelhetően megváltoztatta a felekezeti megoszlást. A nyertesek a katolikusok és a zsidók, a vesztesek a reformátusok és az ortodoxok voltak, míg az evangélikusok aránya stagnált. A lakosság meghatározó, 70–75 százaléka katolikus, ami meghaladja az országos átlagot. A 16%-ról 12%-ra csökkenő reformátusok, és a stabilan 7 százaléknyi evangélikusok együttesen a lakosság mintegy ötödét tették ki, ami összhangban áll az országos átlaggal. A népesség csökkenően, 3–5

százalékban görögkeleti (ortodox) vallású volt, míg az izraelita vallásúak száma egyenletesen, egy százalékról a századfordulóra három százalékra emelkedett. Az 1910. évi szemafizmus további felekezetek megjelenését rögzíti: a táblázatba felvetteken túlmenően még 25 görögkatolikust, 436 baptistát, 44 nazarénust és 664 vallás nélküli személyt említ. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 137.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A pécsi püspökség alapítása óta 1993-ig az esztergomi érseki tartományhoz tartozott, 1993-tól a kalocsa–kecskeméti főegyházmegye *suffraganeusa*. A pécsi egyházmegye az ország leggazdagabb és legjobban megszervezett püspökségei közé tartozott, a mindenkori pécsi püspök a 15. századtól Baranya vármegye örökös főispánja (*perpetuus supremus comes*) méltóságát viselte. A 16. század elején egy székes- és két társaskáptalant tartottak nyilván (a hódoltság után már csak egy káptalan működött). A török hódítás 1543-ban radikális fordulópontot jelentett a térség egyházi szervezetében és életében. A székesegyházat raktárnak használták, a Szent Bertalan-plébániatemplomot pedig dzsámivá alakították. S bár a püspöki széket folyamatosan betöltötték – jelezvén, hogy a terület a magyar katolikus egyház részét képezi –, az egyházmegye és a város 1686. októberi felszabadításáig sem püspök, sem a tízfős székeskáptalan nem járt az egyházmegye területén. Miután a Habsburg csapatok visszafoglalták a területet, évtizedekig tartó újjáépítés indult, és szerte az egyházmegyében épültek az új, immár barokk stílusú templomok.

A püspökség területét nyolc főesperességre osztották fel (Tolna, Regöly, Baranya, Váty [a 13–14. sz. fordulójától székesegyházi], Aszúág, Valkó, Marchia és Pozsega). Az egyházmegyét II. József király alatt két főesperesi és 21 esperesi kerületbe rendezték, ami egészen 1991-ig érvényben maradt (eltekintve a trianoni békeszerződésben 1920-ban elcsatolt Dráván túli és a Baranya-háromszögi részekről).

A török hódoltság megroppantotta az egyházi infrastruktúrát. Míg a 16. században 529 plébániát, addig 1810-ben – immár jóval kisebb területen – 154 plébániát és 92 káplánságot, valamint tíz kolostort és kettő prépostságot tartottak nyilván. 1842-ben a püspökségben 158 plébániát, ugyanennyi plébánost és 67 kisegítő lelkészt, valamint nyolc szerzetesi konventet regisztráltak. 1887-re a plébániák száma 176-ra, a leányegyházaké (filiák) 121-re

nőtt, amelyekben 171 egyházmegyés és öt szerzetespap, valamint 80 segéd-lelkész tevékenykedett. A papságot összesen 289 egyházmegyés pap alkotta; ehhez jött még 47 férfi szerzetes nyolc rendházban, valamint öt kolostorban 71 apáca. A teológiát hallgató tanulókkal (37) együtt a pécsi főpásztor így összesen 467 egyházi személyt irányított. Egy egyházi személyre átlagban 887 hívő jutott. Az egyházmegyés papság száma 1887-től 1910-ig 323-ra emelkedett, a teológusok száma pedig mintegy egyharmaddal nőtt ezalatt (49). A férfi szerzetesek száma ezalatt a két évtized alatt megduplázódott (47-ről 96-ra nőtt), az apácák száma pedig megháromszorozódott (71-ről 227 főre nőtt). Egy papi személy így már átlagban 742 hívőről gondoskodott, ami az egyház növekvő szerepére utal. Ez elsősorban a női ágnak volt köszönhető, miközben a hívők-egyházi férfiak aránya egy kissé visszaesett. A plébániahálózat csupán kettő plébániával gyarapodott 178-ra, amelyek 443 templomot és kápolnát láttak el.

Az egyházmegye katolikusai három nemzetiség és három nyelv, a magyar, a német és a horvát között oszlottak meg. Az egynyelvűek mellett ezért sok volt a vegyes nyelvű plébánia, váltakozó istentiszteleti nyelvvél. 1887-ben 52 plébánián csak magyarul, 35-ben csak németül, 16-ban csak horvátul tartották az istentiszteleteket. 1910-ben a 178 plébániából 105 egynyelvű, 53 két nyelvű és 20 három nyelvű volt.

A püspökség 1891. és 1910. évi statisztikái a katolikus lakosság mindennapi vallási életébe engednek bepillantást. Ezek szerint ezekben az években 100 647, illetve 117 258 „tisztán katolikus” házasság, valamint 1606, illetve 277 „vegyes” házasság volt. Ez 1891-ben mintegy 203 ezer, 1910-ben 237 ezer katolikus hívő házasságát jelenti, így a házasságos katolikusok 46%-os aránya változatlan maradt. Húsvétkor 273 395 (1891), illetve 406 694 (1910) áldozót tartottak nyilván (beleértve a kiskorú gyermekeket is), ami az összes katolikusra vetítve jelentős emelkedést mutat (62%-ról 79%-ra). Ennek a növekedésnek az oka részben az ébredő katolikus mozgalomban keresendő, részben pedig abban, hogy X. Pius pápa 1910-ben az elsőáldozók életkorát lecsökkentette és a hetedik életév körül állapította meg.

Papnevelés

A pécsi papképzés megszervezésére Nesselrode Ferenc (1652–1732), Thurn Kázmér (1732–1734), Alvares Cienfuegos (1735–1739) és Berényi Zsigmond (1740–1748) püspökök egyaránt törekedtek. A szeminárium alapítását 1736-ra

tehetjük, ekkor adták ki az első szabályzatát, a klérus birtokaiból pedig a papképző is részesült. A szemináriumi épület alapkövét 1742-ben tette le Berényi Zsigmond, az épületet 1746-ban szentelték fel. A teológiai kurzus kétéves volt, a tanárok Grazból, Nagyszombatból és Kalocsáról érkeztek. A képzés színvonalának emelése érdekében Klimó György (1751–1777) püspök 1774-ben, az országban elsőként, nyilvánossá tette könyvtárát (amely 1923 óta a pécsi Egyetemi Könyvtár része). Klimó püspök egyebekben is mint nagy mecénás, illetve a tudományok és művészetek támogatója lépett színre. A maga és utódai számára kivívta Rómában a jogot arra, hogy az a metropolita érsekekhez hasonlóan palliumot viseljen. Esterházy László Pál püspök halála (1799) után a püspöki széket 1807-ig nem töltötték be. A püspökséget ezekben az években Koller József nagyprépost és Esterházy László káptalani helynök irányította.

II. József király rendeletére a pécsi kispapok 1785 és 1790 között Pozsonyban nevelkedtek. Szepeszy Ignác püspök 1835-ben 100 ezer forintos alapítványával jogi és bölcséleti kart is magában foglaló líceumot létesített, a püspöki könyvtár számára pedig megépíttette Pécs egyik legszebb klasszicista épületét. 1883-ig a teológiai előadások is itt folytak. Ekkor Dulánszky Nándor püspök megépíttette a papnevelő nyugati szárnyát, s ideköltöztette az 1863-ban megnyílt a pécsi kisszemináriumot is. A papnevelő épülete a világháborúkban óvóhelyként, majd katonai kórházként szolgált. Pár évet leszámítva majd csak 1991-ben indulhatott újra Pécsen a teológiai képzés.

Több olyan pap élt és működött az egyházmegyében, aki a püspökség határain túlmutató teljesítményt mutatott fel az egyházkormányzat, oktatás vagy épp a tudományos élet terén. Közéjük tartozik Ranolder János (1806–1875) pécsi kanonok, az *Augustineum* (*Frintaneum*) egykori növendéke, későbbi veszprémi püspök. Vizer Ádám (1743–1803) Újszövetség tankönyvet írt. Zsivics Mátyás (1751–1814) tízkötetes dogmatikája az évszázad egyik legkomolyabb teológiai műve. Garai Alajos (1818–1886) több folyóirat szerkesztője és a Szent István Társulat alelnöke, egyetemi rektor lett. Mendlik Ágoston (1831–1890) az országos hírű *Hitoktatástan* c. (1865) mű szerzője. Szauter Antal (1829–1902) természettudományi tanulmányokat folytatott és kolpingi mintára Pécsen megalapította az első legényegyletet. Szeredy József (1831–1903) a korszak legjelentősebb egyházi jogi munkáját (*Egyházjog, különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*, 1874) állította össze. A püspökségből 1816 és 1918 közötti fennállása idején 12 papot

küldtek a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), közülük a legtöbbet (kilenc főt) 1849-után. Többségük, a tizenkettőből kilencen teológiából doktorált. A pécsi szemináriumban tanított és nevelkedett klerikusok közül többen megyésfőpásztorok lettek: Christovics Imre 1777 és 1798 között csanádi, Kerticza Máté 1773 és 1805 között szerémi, Szányi Ferenc pedig 1802 és 1810 között rozsnyói püspökként működött.

A pécsi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Életkor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtartam</i>	<i>Áthelyezés</i>
1. Király József (1737–1825)	-	1808. 03. 25.	71	1825. 07. 17. Üresedés: 32 hó	17	-
2. Szepesy Ignác (1780–1838)	Er- dély	1828. 03. 14.	48	1838. 07. 16. Üresedés: 10 hó	10	-
3. Scitovszky János (1785–1866)	Rozs- nyó	1839. 05. 23.	54	1849. 09. 28. Üresedés: 44 hó	10	Eszter- gom
4. Girk György (1793–1868)	-	1853. 06. 01.	60	1868. 11. 24. Üresedés: 9 hó	15	-
5. Kovács Zsigmond (1869–1877)	-	1869. 08. 25.	49	1877. 06. 25. Üresedés: 5 hó	8	Veszp- rém
6. Dulánszky Nán- dor (1829–1896)	Szf.	1877. 11. 08.	48	1896. 01. 24. Üresedés: 24 hó	18	-
7. Hetey Sámuel (1843–1903)	-	1898. 01. 27.	55	1903. 09. 01. Üresedés: 29 hó	6	-
8. Zichy Gyula (1871–1942)	-	1906. 02. 07.	35	1925. 09. 05.	20	Kalocsa
			<i>Átlag: 53 év</i>	<i>Üresedés átlaga: 22 hó</i>	<i>Átlag: 13 év</i>	-

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

Az 1804 és 1918 között kormányzó nyolc ordinárius fele kizárólag a pécsi egyházmegyében szolgált, hárman érkeztek másik egyházmegyéből, és ugyancsak hárman mentek tovább egy másikba (Scitovszky esetében a pécsi püspökség a középső állomás, előtte rozsnyói püspök, utána esztergomi érsek volt). Ettől eltekintve az összes időszak a hivatalban lévő püspök halálával végződött. Pécsen

egy főpásztor átlagosan 53 éves korában lépett hivatalba és azután körülbelül tizenhárom éven át tevékenykedett. Feltűnő kivétel az első és utolsó püspökök életkora: Király József 71, Zichy János 35 évesen vette az egyházmegye vezetését. A püspöki szék utódlásának a folyamata átlagban két évet (22 hónapot) vett igénybe. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 139.)

• *Irodalom:* PAULUS AIGL, *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838*, Quinque-Ecclesiae 1838; *Atlas Hierachicus*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BORSY KÁROLY, *A XVIII. század második felének két püspöke*. Klimó György és Eszterházy Pál László, Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. Egyháztörténeti tanulmányok I (szerk. Fricsey Ádám), Pécs 1993, 275–306; BRÜSZTLE, *Recensio*; DAMÁSDI ZOLTÁN (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *Az 1936. évi pécsi egyházmegyei zsinat* (Egyháztörténeti Források 11), Budapest 2017; DAMÁSDI ZOLTÁN (összeáll.), *Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat* (Egyháztörténeti Források 16), Budapest 2020; HORVÁTH ISTVÁN–KIKINDA ANDRÁS (szerk.), *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 2), Pécs–Budapest 2007; FEDELES TAMÁS, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526)*, Pécs 2005; FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye története*, Pécs 2009; FEDELES TAMÁS–VARGA SZABOLCS (szerk.), *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*, Pécs 2005; FRICSEY ÁDÁM, *A pécsi egyházmegye vázlatos története*, A pécsi egyházmegye schematizmusa, Pécs 1972, 7–21; FRICSEY ÁDÁM, *Pécsi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 705–713; *Gesamtschem. 1887*; GÖZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániabálózataiban a 18. század első évtizedeiben*, Századok 143 (2009) 5: 1123–1161; GÖZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS (szerk.), *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében, 1738–1742*, Pécs 2009; HAAS MIHÁLY (szerk.), *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*, Pécs 1845; HC VII–IX; HORVÁTH ESZTER, *A pécsi egyházmegye történeti irodalmának válogatott bibliográfiája*, Baranya: történelmi és honismereti folyóirat 4 (1991) 1–2: 274–286; HORVÁTH–KIKINDA, *Emlékkötet*; JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis I–VII*, Posonii–Pestini, 1782–1812; KOMÓCSY ISTVÁN, *Hetyei Hetyey Sámuel, a pécsi egyházmegye püspöke (1897–1903)*, kézirat, Pécs 2007; MOLNÁR ANTAL, *A Katolikus Egyház a bódolt Dunántúlon*, Budapest 2003; ÓDOR IMRE, *Szepesy Ignác „életműve”. A Pécsi Püspöki Lyceum (1831–1848)*, A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére (szerk. Fedeles Tamás–Horváth István–Kiss Gergely), Budapest 2007, 259–276; POHÁNKA ÉVA–SZILÁGYI MARIANN (szerk.), *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, Pécs 2011; SARNYAI CSABA MÁTÉ, *Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus. Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyéjétől való elcsatolásának 1848-as történetéhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2008, 1–2: 131–143; *Schem. Quinque-Ecclesien. 1810–1848*, 1857; SUDÁR BALÁZS–VARGA SZABOLCS–VARGA J. JÁ-

NOS, *Pécs története III. A bódoltság korában (1543–1686)* (főszerk. Vonyó József), Pécs–Budapest 2020; SÜMEGI, *Pécsi Egyházmegye*; TIMÁR GYÖRGY, *A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török bódoltság idején*, Pécs a törökkorban (szerk. Szakály Ferenc) (Tanulmányok Pécs Történetéből 7), Pécs 1999, 133–170; *Univ. Schem.* 1842; VARGHA DEZSŐ, *Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből I. (1846–1879)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 1: 35–46; *II. (1880–1889)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 2.; *III. (1890–1900)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 3: 47–57.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 136–140.

BALOGH MARGIT

I.5.1. KIRÁLY JÓZSEF (1737–1825)

Pécs, 1808. március 25. – 1825. július 17.

K. 1737. április 4-én született Komáromban, szülei Király József és Jókai Katalin nemesek voltak. Felsőfokú tanulmányait Nagyszombatban végezte. 1760-ban szentelték pappá. Ezt követően főleg lelkipásztorkodással foglalkozott. 1764-ben Mócson (Dunamocsa/Moča SK) kezdte meg papi működését, ahol 30 évig tevékenykedett, a források szerint nagy szorgalommal. 1787-től az alesperesi tisztséget is viselte a győri egyházmegye komáromi főesperességében. 1794-ben Udvardon (Dvory nad žitavou SK) folytatta plébánosi tevékenységét, ahol szintén viselte az alesperességet, ekkor már az esztergomi érsekség komáromi főesperességében. 1802-ben Pozsonyba került, ahol kanonoki stallumot kapott. Három évvel később, 1805-ben elnyerte az esztergomi főegyházmegye nagyszombati szemináriumának rektori tisztségét. 1806-ban megkapta a zebegényi apáti címet és javadalmat. 1807. szeptember 18-án esztergomi segédpüspökké nevezték ki, egyben elnyerte a thaumacusi (Thesszalonía) címzetes püspökséget; november 22-én szentelték fel.

I. Ferenc az aktuális pénzihiány miatt 1794 után évekig nem töltötte be a megüresedett püspöki székeket, ugyanis ezáltal az egyházmegyéék jövedelme az Udvari Kamarát illette. Ez a pécsi püspökséget is érintette, ahol Esterházy Pál püspök 1799. évi halála után Koller József nagyprépost és Esterházy László káptalani helynök intézte a hivatalos ügyeket. A király 1807. augusztus 1-én Görgey Márton esztergomi általános helynököt nevezte ki

főpásztornak, ám ő három héttel később váratlanul elhunyt. Az uralkodó 1807. október 30-án a mindössze egy hónappal korábban segédpüspökké kinevezett és időközben felszentelt, 71 éves K-t nevezte ki pécsi püspöknek. A kinevezést Róma 1808. január 11-én erősítette meg. K-t 1808. március 25-én iktatták be ünnepélyesen.

K. hivatalba lépését megelőzően már látogatást tett az egyházmegye nagyobb központjaiban. A kilenc évig tartó széküresedés miatt számos megoldatlan kérdésben kellett állást foglalnia, személyi és jogi ügyekben döntést hoznia. 1808 májusában kiterjedt bérnakörútra indult, és hivatalviselésének első évében új tanárokat nevezett ki a szemináriumba. 1810–1811-ben személyesen végiglátogatta a plébániákat, melynek során a magyar nyelv használatára buzdított. Egyházi teendői mellett hamarosan politikai feladatokat is el kellett látnia. Tagja lett az országgyűlés felsőházának és megbízásokat kapott a kancelláriában. Több vitás kérdést is tisztáznia kellett, így például Pécs város és a bányászati igazgatóság között. Meghívták a horvát tartományi gyűlésekre is, illetve különböző ünnepélyes alkalmakon teljesített megtisztelő szolgálatot (például Mária Ludovika, I. Ferenc harmadik feleségének magyar királynévá koronázása, 1808. szeptember 9., Pozsony). 1809–1810-ben a háború következményei konfliktust idéztek elő a vármegyében, a város és a püspök között, mivel a püspökség szinte összes épületét – beleértve a püspöki rezidenciát – lefoglalták a sebesült katonák elszállásolására, anélkül, hogy K-al egyeztettek volna. Erre a sorsra jutott a szeminárium is. Az intézmény növendékei 1809–1810-ben egy egész évet a pécsi ferences rendházban töltöttek.

17 éves püspöksége alatt gondoskodott a plébániai hálózat fejlesztéséről. Hét plébániát alapított és kilenc templomigazgatóságot plébániai rangra emelt. Nagyszabású templomépítő programja keretében 25 templom és tíz kápolna épült fel (vagy ekkor fejeződött be az építkezés), és számos egyéb építkezés valósult meg (felújítás, toronyépítés stb.). A legjelentősebb kétségkívül a pécsi székesegyház 1807-ben kezdődő klasszicista átépítése volt a bécsi születésű Pollack Mihály építőmester tervei szerint. K. az átépítés során rendelkezett a püspöki és a káptalani kripták kialakításáról is. Az építkezés több mint 23 évig tartott, a székesegyház végül Dulánszky püspök alatt nyerte el végső formáját. A püspök építkezési terveiben különleges helyet foglalt el a klasszicista stílusú mohácsi kápolna létesítése. Az épület az 1526. évi csata emlékezetkultúráját szolgálta, amelyet K. indított el. A püspököt ugyanis saját

bevallása szerint zavarta, hogy semmi nem emlékezteti az utókort a Magyarország és Európa történetében oly meghatározó eseményre. 1817-ben 3000 forintos alapítványt is tett a mohácsi hősök emlékére. Úgy rendelkezett, hogy minden évben Keresztelő Szent János vértanúságának napján (augusztus 29.), a csata évfordulóján egy énekes és 12 „csendes” misét mutassanak be, továbbá három szónoklatot tartsanak magyar, német és horvát nyelven.

A püspökkel kapcsolatos források kiemelik takarékoságát magánszemélyként és hivatali szolgálatában egyaránt. Ez lehetővé tette számára, hogy jelentős összeggel támogasson közéleti és jótékony kezdeményezéseket. Miután az országgyűlés 1808-ban alapítványt hozott létre egy kadétiskola felállítására, amelyet a királynéről, Napóleon kérlelhetetlen ellenfeléről *Ludoviceumnak* neveztek el, K. 2000 forinttal támogatta az intézményt, melynek építése és megnyitása azonban még évtizedekig váratott magára. 1814-ben 207 000 forintos alapítványt tett a komáromi bencés rendi főgimnázium tanulói számára, amit a pannonthalmi bencés rendház kezelt. Az intézmény feladata volt az alapos képzés mellett a vallásos életre nevelés, amelyben különleges szerepet kapott a Mária-tisztelet. K. 4000 forinttal járult hozzá az újonnan építendő esztergomi bazilika költségeihez, és további 17 000 forintot biztosított az ottani Mária-oltár festményéhez. Támogatta a városi kórházat, továbbá 10 000 forinttal segítette az egyházmegye idős papjainak otthont adó intézetet. 1820. március 27-én Pécs városában nagy tűzvész pusztított. K. a katasztrófa után nagy összeggel támogatta a károsultakat. Hálából az újjáépítéshez nyújtott segítségéért, a város vezetése 1864-ben róla nevezte el a főutcáját.

K. jó szónok volt, és a kor eszméinek megfelelően nagy hangsúlyt helyezett a képzés és a nevelés ügyére. A diákokat ösztöndíjakkal támogatta, célja volt a kiművelt hívek és állampolgárok nevelése. Már az esztergomi szeminárium rektoraként és később főpásztorként is felkarolta a papnövendékeket, akikkel szoros kapcsolatban volt; ez magában foglalta szigorú felügyeletüket és az intenzív foglalkozásokat is. K. aktív szerepet töltött be az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton: ő vezette a Biblia-fordítást intéző bizottságot. A testület amellett foglalt állást, hogy nincs szükség Káldi György jezsuita († 1634) fordításának korszerűsítésére.

K. 1813 óta folyamatosan orvosi ellenőrzés alatt állt, betegségét gyógyszerrel és kúrákkal kezelték. 1825. július 17-én, 88 évesen halt meg Balatonfüreden, ahová éppen gyógyulni, regenerálódni ment. Temetése

augusztus 25–27-én zajlott ünnepélyes keretek között, a pécsi székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Az 1870/80-as években íródott többkötetes püspökség-történet szerzője, Brüstle József K. működését azzal a pozitív, ám kevésbé lelkes ítélettel összegezte, miszerint a püspökséget „általános megelégedettségre” vezette.

- *Források*: MISKOLCZY ANDRÁS, *Oratio funebris [...] Domini Josephi Király*, Pécs 1825. • *Irodalom*: BORSY JUDIT, *Király József*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 1. kötet, Pécs 2010, 393–394; BRÜSTLE, *Recensio*, I, 509–511; GÓZSY ZOLTÁN, *A pécsi papképzés és az egyházi felsőoktatás története a 18. században*, Pécs 2023; HC VII–IX; MÓROCZ EMILIÁN (szerk.), *A komáromi Sz. Benedekrendi Kath. Főgimnázium értesítője az 1913–1914. iskolai évről*, Komárom 1914; SZENTKIRÁLYI JÓZSEF, *Baranyavármegye és a Király ösztöndíjak*, h. n. 1913, 8–9.
- KLIBER, *Bischofslexikon*, 140–142.

GÓZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS

I.5.2. SZEPESY IGNÁC [SZEPESSY, NÉGYESI] (1780–1838)

Erdély, 1820. május 27. – 1828. január 28.

Pécs, 1828. március 14. – 1838. július 16.

Sz. 1780. augusztus 13-án született báró Szepessy Sámuel, a Tiszáninneni Kerületi Tábla ülnöke és Vattai Batta Antónia gyermekeként Noszvajon, a család Eger melletti kastélyában. Négyes birtokot és a bárói címet Sz. nagypapa, Szepesy László nyerte el, előbbi 1752-ben, utóbbit 1775-ben. Alsóbb iskoláit Eperjesen (Prešov SK), Miskolcon és Egerben végezte. 1795-ben kezdte meg tanulmányait az egri egyházmegye szemináriumában. 1802-ben a pesti egyetemen bölcsészeti, Bécsben teológiai doktori címet szerzett. 1803. május 29-én szentelték pappá, de még felszentelése előtt az egri szemináriumban tanulmányi felügyelő, később érseki titkár lett. 1805-ben egri plébános, majd borsodi főesperes lett. 1808-ban egri kanonokká nevezték ki. Először kisprépost (*praepositus minor*) lett, e minőségében ellátta az egyházmegyei könyvtár vezetői (*Praefectus Bibliothecae Diocesanæ*), az egri szegények intézetének vezetői (*Praeses Pauperum Instituti Agriensis*), valamint a

Heves vármegyei árvaszék elnöki (*Praeses Orphanalis Deputationis Comitatus Hevesiensis*) tisztségét is. Sz. már ezekben az években kiemelkedő mecénási tevékenységet folytatott, jelentős összegekkel támogatta a templom- és ol-tárépítéseket, valamint a könyvtár fejlesztését.

Amikor 1819. július 12-én I. Ferenc Rudnay erdélyi püspököt nevezte ki esztergomi érseknek, utódjául Sz-t választotta szeptember 20-án, amit a Szentszék 1820. február 21-én erősített meg. Püspökké Fischer István egri érsek szentelte 1820. április 9-én Egerben, Vurum József székesfehérvári és Makay Antal besztercebányai főpásztorok segédletével. Hivatalos erdélyi működése Kolozsváron kezdődött: május 21-én három és fél óras szentbeszédet tartott a négy bevett felekezetnek a plébániatemplomban, majd ünnepi szentmisét mutatott be és május 24-én gróf Bánffy György gubernátor kezébe letette a hűségesküt az uralkodónak. Május 27-én iktatták be Gyulafehérváron, ekkor programbeszédet mondott a papságnak. Nem sokkal később végiglátogatta a kiterjedt egyházmegyét, az ennek során szerzett ismeretei későbbi hivatalvezetésében nagy segítségére voltak.

A szakirodalom ambivalensen értékeli Sz. erdélyi éveit. Adriányi szerint Sz. elődjéhez, Rudnayhoz hasonlóan „szélsőségesen jozefinista” beállítottságú, továbbá „jámbor, de önfejű” volt. Ez az értékelés bizonyos mértékig alátámasztható, amelyet azonban a püspökség különleges, egyfajta „szinodális” berendezkedésének fényében kell értelmeznünk. Sz. a püspöki birtokok kormányzójának a korábban „jakobinus” Bárány Pétert († 1829) tette meg, aki az 1790-es években Széchényi Ferenc reformpolitikus titkára és egy olyan röpirat szerzője volt, amely szót emelt a (nemes) nők iskolázása és felemelése mellett, hogy azok a felvilágosult nemzeti ügy „küzdőtársai” legyenek – beleértve az országgyűlésen való részvételüket is (felszólalási jog nélkül).

Sz. támogatta a művelődést és a nemzeti nyelvet, és gondoskodott a közügyekről, például a borszéki (Borsec RO) fürdőhelyen hidegvizes létesítményeket építtetett, amelyet férfiak és nők elkülönítve használhattak. Sz. saját jövedelméből évente 10 000 forintot áldozott a szemináriumra, ahol kötelezővé tette a román nyelv oktatását. Támogatta templomok és iskolák létesítését, például jelentős összeggel járult hozzá a túri (Thiur RO) templom építéséhez.

Sz. egyházmegyei zsinatot rendezett, amelyen „parlamentáris” ügyrendet vezetett be, szavazattöbbséggel hozott határozatokkal, továbbá kidolgozott és hatályba léptetett egy egyházmegyei rendeletgyűjteményt, amely

szinte mindent szabályozott, a szertartásoktól egészen az egyházfegyelemig. Mivel ez II. József minden királyi leiratát és számos rendelkezését tartalmazta, miközben a pápáról nem esett szó, Sz. hosszú ideig ellentétbe került a prímással és a Szentszékkal. A prímás kifogásai ellen Sz. a királyhoz fellebbezett, mire az udvar és az Államtanács védelmébe vette a rendelkezéseket. Miután XII. Leó felszólította az egész könyv visszavonására, Sz. csupán jelentéktelen törlésekkel módosította a szöveget. További megütközést keltett a Szentszék részéről, hogy Sz. az orsolyiták számára Róma szemszögéből nézve „eretnek”, úgynevezett német breviáriumot írt elő. Ferenc császár, feltehetően a kritika kereszttüzéből akarva kimenteni Sz-t, 1827. május 5-én áthelyezte a megüresedett pécsi püspökség élére. A Szentszék 1828. január 28-án hagyta jóvá a kinevezést. 1828. február 24-én este érkezett meg Pécsre, anélkül, hogy erről előzőleg értesítette volna új egyházmegyéjét (*in summo silentio*). Ünnepélyes beiktatása 1828. március 13–14-én történt meg.

Pécsre érkezve aktívan látott hozzá a püspökség irányításához. Megtanult horvátul, hogy hívei egy részéhez anyanyelvükön szólhasson, 1829-ben pedig személyesen látogatta végig az egyházmegyéjét. Ennek egyik hozadéka volt több plébánia alapítása és templomok felújítása, meg- vagy átépítése. Nagy figyelmet szentelt az oktatásügynek. Részletesen foglalkozott a tanítók javadalmazásával, iskolákat építtetett és bővített ki, olykor saját költségén (Szenterzsébet, Martonfa). Felszólította papjait: vegyék rá a szülőket, hogy rendszeresen járassák gyermekeiket iskolába. Miután a Helytartótanács elrendelte az anyanyelvi oktatást, Sz. körlevélben ismertette ezt papságával. A papokat és a híveket rendszeresen könyvek vásárlására és olvasására buzdította. A jogi akadémia Győrbe költözése és a tanítóképző bezárása miatt Pécs háttérbe szorult a felsőoktatás terén. Sz. ennek ellensúlyozására a papnevelő intézetten belül indított bölcsészeti tanfolyamot, ahová világiak is felvételt nyerhettek. A Püspöki Joglíceumot 1831-ben Jogakadémiává fejlesztette, amely 1833-ban kapta meg a működéséhez szükséges engedélyeket. Itt kétéves bölcsészeti képzés után további két év jogi oktatás folyt, 1845-ig latin nyelven. Az akadémia az egykori pálos kolostor épületét használta, amelyet Sz. saját költségén vásárolt meg. 1837-ben meghívta a líceum történelemtanárának Haas Mihályt.

Sz. már egri kanonokként saját maga rendezte a könyvtárat és gondoskodott a megrongálódott kötetek restaurálásáról. Új működési helyén, az akadémia közelében könyvtárat építtetett. Ennek belső díszítése Bartalits

Mihály pécsi szobrász alkotása volt, aki a székesegyház homlokzatának apostol alakjait is készítette. Sz. e könyvtárba helyezte át Klimó gyűjteményeit, és 1833-ban új, a rendezés elvi és gyakorlati szempontjait tartalmazó könyvtári szabályzatot írt. A könyvvállományt mintegy 4000 kötettel gyarapította, az éremgyűjteményt és az ásványtárat tovább bővítette. Sz. saját költségén működtette a tanítóképzőt (*Praeparandia*). Szintén a nevéhez fűződik a püspöki nyomda megalapítása annak melléképületeivel és berendezésével együtt. A nyomda betűit külföldön vásárolta 10.000 forintért. Az első itt nyomtatott mű az egyházmegye direktóriumának díszkiadása volt. Sz. Klimó püspök által építtetett csillagvizsgáló második emeletén rendezte be a levéltárat.

Sz. aktívan támogatta a magyar nyelv hivatalossá tételét. Az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton kiállt a magyar nyelvű szentmisék tartása mellett. Ő szólalt fel először magyarul a magyar országgyűlés felsőházában (1825. szeptember 14.). Törvénytervezetet nyújtott be a magyar nyelvet terjesztő intézetek felállítására. Éveken keresztül támogatta Kassay József szerencsi plébános magyar nyelvtankönyvének terjesztését. A szerzőt meghívta Pécsre és magyar-latin szótárát teljes egészében ő finanszírozta. Egyházmegyéjében 1831-ben bevezette a magyar nyelvű anyakönyvezést, külön szabályozva a Drávától délre fekvő, többségében horvát plébániákat. Utasítására 1840-től kezdve a székesegyházi káplán által vezetett jegyzőkönyveket is magyarul írták. E területen kétségtelenül legjelentősebb vállalkozása az a magyar nyelvű Biblia-fordítás volt, amely állami támogatás nélkül valósult meg 1831 és 1836 között. A Sz. által megszervezett új Biblia-kiadás nem lett sikeres és népszerű, mivel a magyarító jegyzetek miatt túl terjedelmes lett, és drágának bizonyult. Tudományos és irodalmi tevékenysége miatt 1830-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja, 1831-ben az Akadémia tiszteletbeli tagjának választották. Az intézményt a következő évtől évi 600 forinttal támogatta.

Adriányi szerint Sz. pécsi működése „mindenki számára meglepő módon áldásos és „egyházhű” volt.” Közvetett módon erősíti meg ezt a megítélést Horváth Mihály († 1878), aki szerint Sz. „szentéletű, jótékony ember volt, a tudományok barátja, aki többek között Pécsen saját költségén akadémiát alapított, ugyanakkor elfogult, fanatikus és szűklátókörű volt.” Sz. 1838. július 16-án halt meg, a székesegyház sírboltjában temették el július

19-én. Néhány héttel később Pécsen és Mohácson elárverezték ingóságait, többek között kocsjait, lovait, marha- és sertésállományát. 1885-ben vetették fel Sz. köztéri szobrának felállítását, amelyet végül 1893-ban avattak fel. Ott, ahol korábban a püspökvár déli sáncárka állt, és amelyet éppen Sz. töltetett fel és parkosított be.

• *Művei: Istent imádó keresztény c. imakönyv*, h. é. n.; *Új Jerusalem, Isten városa* [...], h. n. 1820; *Sermo, quo Ignatius e Liberis Baronibus Szepesy de Négyes, Divina Miseratione Episcopus Transilvaniae [...] Venerabilem Clerum Transilvaniensem Albae Carolinae salutavit* [...], Claudiopoli 1820; *Statuta almae dioecesis Transilvaniae Anno 1822* [...], Claudiopoli 1822; *A keresztényi tudomány röviden*, Pest 1832; *Norma Orinandae publicae Bibliothecas Quinque Ecclesiensis*, Pozsony 1833; *Szent Írás, vagy is az Új Szövetségnek Szent Könyvei Magyarúl Káldi György után* [...], Posony 1834–1836; *Könyörgések és énekek melyek a Vasárnapot és Ünnepeket előző estvéli ájtatosságra, a vasárnapi's ünnepi dél előtti* [...], Pécs 1838; PEITLER ANTAL (szerk.), *Egyházi beszédek melyeket különféle alkalommal mondott és kiadni készült négyesi báró Szepesy Ignác, néhai pécsi püspök*, Pécs 1839; *Ábitatos fohászkodások az isteni gondviseléshez*, Budapest 1876. • *Források: Neues Conversations-Lexicon*, 3. Bd, Wien 1826, 322; N. N., *Nachblick in das Leben des verewigthten Fünfkircher Bischofs Sr. Excellenz Ignatz Freiherrn Szepesy von Négyes*, Pécs 1838; *Lemberger Zeitung* 23. 6. 1820; *Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung* 27 (1837), 65–66; *Intelligenzblatt zur vereinigten Ofner und Pesther Zeitung* 19. 8. 1838. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Geschichte*; BALLIER SÁNDOR, *Szepesy Ignác*, Pécsi Napló 256 (1893) 1–7; BITNICZ LAJOS, *Emlékbeszéd báró Szepesy Ignác igazgató és tiszteletbeli tag felett*, Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 4 (1836–1838), 117–225; BORSY JUDIT, *Szepesy Ignác*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 2. kötet, Pécs 2010, 262; BRÜSZTLE, *Recensio*, I, 181–191; HC VII–IX; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*, 286; HÖBE KÁROLY, *Négyesi báró Szepesy Ignác pécsi püspök élete*, Egyházi Tár XIII. (1839) 275–384; LÓSZ ANTAL, *Báró Szepesy Ignác szándékai*, Pest 1865; MENDLIK ÁGOSTON, *Négyessy Szepesy Ignác pécsi püspök*, Hazánk 1860, 129–153; MÉREG MARTIN–MOLNÁR DÁVID–SCHMELCZER POHÁNKA ÉVA (szerk.), „A hazának hű öre és oszlopa”. *Szepesy Ignác emlékezete. Tudomány és kutatás a Klimó könyvtárban*, Pécs 2019; SZAUTER ANTAL, *Emléklapok B. Szepesy Ignác néhai pécsi püspök arcképének Pécsen 1869. évi július hó 16-án a Tanítóképezdei helyiségben történt teleplezési ünnepélyről*, Pécs 1869; SZÉNÁNSZKY MÁRIA, *Szepesy Ignác kulturális és könyvtárfejlesztő tevékenysége*, Pécs 2006.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 142–147.

GÓZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS

I.5.3. SCITOVSZKY JÁNOS, NAGYKÉRI [SCITOWSKY] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.

Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.

Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.

1785. november 1-én az Abaúj vármegyei Bélán (Kassabéla; Košická Belá SK) született. Apja Scitovszky János, szláv felmenőkkel rendelkező, kisnemesi származású falusi tanító volt. Szerény körülmények között nevelkedett. Később épületes anekdoták tárgya lett, amikor édesanyja egyszerű falusi viseletben látogatást tett az esztergomi érsekként a főnemesek sorába emelkedett pap fiánál. Elemi iskoláit Jolsván (Jelšava SK), a gimnáziumot pedig Rozsnyón végezte. 1804-ben egy kanonok támogatásával felvételt nyert a rozsnyói szemináriumba, majd püspöke teológiai tanulmányokra Nagyszombatba küldte, ahol 1808-ban filozófiai doktorátust szerzett. 1809. november 5-én Antonio Severoli bécsi nuncius (1802–1816) szentelte pappá Jászón (Jasov SK), a premontreiek templomában. Ezt követően a rozsnyói gimnázium filozófia és matematika tanára, a következő évtől a morál- és a pasztorálteológia tanára. 1813-ban a pesti egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1821-ben sikertelenül pályázott a pesti egyetem egyháztörténelem tanszékére. 1824-ben a rozsnyói káptalan tagja és a szeminárium rektora lett, valamint nagykéri előnévvel nemességet szerzett. Nyári helyettesítések során ismerte meg a püspökséget. 1825-ben a székeskáptalan követeként részt vett a magyar országgyűlésen, és Lonovics József érseki titkár, későbbi egri érsek mellett a legtekintélyesebb egyházi képviselő lett. Kezdetben szimpatizált a liberálisokkal, később azonban elfordult tőlük.

S. 1827. augusztus 17-én rozsnyói püspöki kinevezést kapott; a szentszéki megerősítésre 1828. január 28-i konzisztóriumon került sor. A szentelést hivatali elődje, Lajcsák nagyváradai püspök végezte 1828. március 25-én a nagyváradai székesegyházban. Beiktatása április 20-án volt. Hivatali működése egyik fő feladatának a papság és a hívek vallásosságának elmélyítését tartotta. Továbbá célul tűzte ki a nagyrészt protestánsok által lakott egyházmegye békés eszközökkel történő katolizálását. Ennek megfelelően támogatta a Mária-tiszteletet, az ereklyekultuszt és a zarándok-

latokat. Személyes kérésére megkapta Rómában Neitus vértanú ereklyéit, amelyeknek a székesegyházban oltárt emelt. Részt vett az egyházmegye búcsújárásain – többet személyesen is vezetett –, és figyelmet fordított a papság igényeire. Tizenegy éves püspöki működése alatt tíz templom épült fel. Megindította a *Rozsnyói Egyházi Töredékek* c. folyóiratot a katolikus öntudat erősítése érdekében. A népoktatás fejlesztésére Rozsnyón internátust, Rimaszombatban (Rimavská Sobota SK) gimnáziumot alapított.

Lajcsák nagyváradi püspök mellett S. volt az egyetlen magyar püspök, aki az úgynevezett kölni egyházvita hatására már az 1830-as években megtiltotta a papságnak, hogy vegyes házasságok kötésénél közreműködjön, amennyiben a protestáns fél nem kötelezte magát reverzálissal a gyermekek katolikus nevelésére. Emiatt a gömöri vármegyegyűlés 1836 végén jogsértés miatt vádat emelt ellene az udvarnál. Ez a támadás végeredményben a liberális ellenzék válasza volt S.-nek az 1832–36-os országgyűlés alatti politikai tevékenységére. Pietro Ostini bécsi nuncius (1832–36) megítélése szerint S., Kopácsy veszprémi és Vurum nyitrai püspök voltak az országgyűlés felsőtábláján az egyház jogainak legfőbb védői. Az 1836. és az 1839. évi országgyűléseken S., kevésbé kidolgozott, inkább gyakorlatias és polemikus jellegű beszédeivel, Lajcsák hivatali kollégájával együtt ismét az ellenzék keresztútjába került.

Szepesy pécsi püspök halála után 1838. november 19-én az uralkodó áthelyezte a pécsi egyházmegye élére. A pápai megerősítésre 1839. február 18-án, a beiktatásra május 23-án került sor. Püspöki működését a plébániák vizitációjával kezdte. Tíz éves hivatali működése alatt öt templom és hat iskola épült. A pécsi tanítóképző fenntartását átvállalta. Az idős tanítók részére létrehozta a Néptanítók Nyugdíjintézetét. Lánynevelő intézetet alapított, amelyet a Miasszonyunkról nevezett nővérekre bízott. Támogatta a kórházat, figyelmet szentelt a börtönpasztorációra és szegényházat hozott létre. A papságot háromnapos lelkigyakorlatokra (*triduum*) kötelezte, amelyeket szerzetesek tartottak. Világi papokat, ferenceseket és jezsuitákat népmissziók megrendezésével bízott meg. Ahogy Rozsnyón, pécsi működése alatt is figyelembe vette a püspökség háromnyelvűségét a gyakorlati rendelkezések során. Az 1847. évi éhínség idején ingyen gabonát adományozott, amelyet csak az aratás után, természetben kellett visszaadni. Ezekben az években Liszt Ferenc gyakori vendége volt. 1845-ben elnöke volt annak az orvosokból és természettudósokból álló kongresszusnak, amely kezdeményezte az ország gyógyvizeinek megvizsgá-

lását. Az 1843/44. évi országgyűlésen a püspöki kar azon kisebbségéhez tartozott, amely támogatta az alsótáblán részt vevő káptalanok kezdeményezését. Ezek hangsúlyosan konstruktív politikával az eddigi egyházi jogok legalább egy részének megmentésére törekedtek.

1848 tavaszán a bécsi udvar S-t akarta a megüresedett prímási székbe helyezni, a magyar kormány viszont Lonovics csanádi püspököt támogatta. Végül kompromisszum eredményeként a békülékeny Hám szatmári püspök nyerte el a méltóságot; kinevezésére június 26-án került sor. Lonovicsot kárpótlásul az egri érseki székbe helyezték. Sem Bécs, sem Pest-Buda nem sürgette azonban Hám római prekonizációját, aki ezért a szatmári és az esztergomi egyházmegye igazgatását kanonokokra bízta. S. a politikai áttörést anyagilag addig támogatta, amíg azt királyhűnek tekintette. Legkésőbb a felekezeti egyenjogúság elrendelésétől és a tized eltörlésétől kezdve a püspöki kar nagy részéhez hasonlóan távolságot tartott az aktuális politikai fejleményektől. Ennek ellenére Kossuth kormányszata a déli országrészek kormánybiztosává nevezte ki, ami ugyanakkor Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán csapatainak támadása miatt nem járt gyakorlati következményekkel. A főváros bukása után a legtöbb püspökhöz hasonlóan ő sem követte a kormányt Debrecenbe. A kiélezett helyzetben őt és Hámot hazaárulónak nyilvánították, javaikat elkobozták és kiutasították őket az országból. Mindketten Bécsbe távoztak.

Miután a bécsi kormányzat 1849. július 14-ével lemondatta a kinevezett Hám prímást, Bach belügyminiszter a szokásos *terna* (három jelöltes) javaslat helyett S-t *unico loco* javasolta prímásnak. Érvei között szerepelt, hogy S. kitűnik „tanultságával, szigorúan vallásos életvitelével, kiemelkedő jótékonyosságával, a legfelsőbb császári házhoz való megingathatatlan hűségével”, továbbá beszél magyarul, németül és „szlávul”. Az uralkodó 1849. július 21-én esztergomi érsekké nevezte ki S-t. Az áthelyezést Róma 1849. szeptember 28-án erősítette meg. Érseki székét 1850. január 6-án foglalta el. Az érseki palliumot Michele Viale-Prelà bécsi nunciustól (1845–56) vette át. S. már 1850 tavaszán különleges megfigyelőként részt vett az osztrák püspökök konferenciáján, ahol értesült arról, hogy konkordátum útján tervezik az egyház birodalmon belüli helyzetének rendezését.

S. hivatali működésének első éveit még erősen az elmúlt drámai események árnyékában teltek. A papság ellen folytatott bírói eljárások megakadályozására S. a politikailag kompromittált papokra egyházi büntetést rótt ki.

Megmentette a perbe fogott Bémer László nagyvárad, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József beszercebányai püspököt. Sikerült elérnie, hogy a katolikus papokat és a protestáns lelkészeket is mentesítsék a kényszerbesorozások alól.

Az aradi vértanúk megmentése érdekében négyszer kereste fel Ferenc Józsefet, aki azonban elutasította kérését. Az egyházi viszonyok rendezése érdekében 1850. augusztus 25-ére püspöki konferenciát hívott össze Esztergomba. Bár arra törekedett, hogy a prímási jogkört a Szent Korona országainak minden egyházmegyéjére kiterjessze, a horvát főpásztorok megtagadták a részvételt. 1853-ban a zágrábi metropólia megalapításával végérvényesen aktualitását veszítette a kérdés.

S. korábbi törekvéseinek megfelelően esztergomi érsekként is nagy hangsúlyt helyezett a hitélet élénkítésére; ennek érdekében lelkigyakorlatokat tartott Nagyszombatban, Pesten és Esztergomban, és elrendelte népmissziók tartását. A pesti Egyetemi templomban meghonosította a konferenciabeszédeket. Pártfogolta a vallásos egyletek (oltáregyletek, legényegyletek, Kolping egyesület) munkáját. Támogatta a szerzetesrendeket, a kármelitákat, a pálosokat, a szatmári irgalmas nővéreket, a jezsuitákat és az angolkisasszonyokat. 1852-ben a Szentszék megbízásából a fegyelmi problémák kezelésére a magyar férfi szerzetes rendházakat vizitálta. A nagy vizitáció eredményét – amelyhez hasonló munkát végzett Schwarzenberg bíboros a birodalom nyugati felében – terjedelmes jelentés formájában küldte meg Rómába. Részben a horvát egyházmegye fölötti befolyás elvesztésének kiegyensúlyozására IX. Pius S-t bíborossá kreálta 1853. március 7-én. Római címtemploma a Jeruzsálemi Szent Kereszt (*Santa Croce in Gerusalemme*) bazilika lett 1854-ben. A birétumot 1854 végén, mintegy két hónapos római tartózkodása során kapta meg a pápától. Rómából Esztergomba vitte Szent Valentinus és Modestin vértanúk ereklyéit. 1858. szeptember 19. és október 3. között Esztergomban tartományi zsinatot tartott, amely főleg a konkordátummal és magyarországi érvényességével, továbbá fegyelmi kérdésekkel foglalkozott. A zsinat határozatait egy 1860-ra kitűzött egyházmegyei zsinaton a püspökségek szintjére bontották le.

Hatalmas jövedelmének jelentős részét építkezésre, továbbá jótékony és kulturális célra fordította. Egykorú kimutatások szerint karitatív jellegű kiadásai három hivatali időszakában mintegy 2,5 millió forintot tettek ki. Ebből mintegy 260 000 forint esett a szűkebb értelemben vett

kultuszra, több mint 500 000 oktatási intézményekre, 630 000 nyilvános szociális intézményekre és közel 900 000 (!) az esztergomi bazilika befejezésére. A már elődei által felfogadott művészek mellett szerződést kötött többek között Pietro Bonani és Johann Meixner szobrászokkal. A székesegyház felszentelésére 1856. augusztus 31-én került sor a király jelenlétében. S. régi barátját, Liszt Ferencet kérte fel a szentelési mise komponálására és vezénlyelésére. A prédikációk a magyaron kívül szlovák és német nyelven is elhangoztak. A templomot IX. Pius 1856-ban bazilika rangjára emelte.

S. 1850-ben Nagyszombatból a vízivárosi ferences zárdába költöztette át a szemináriumot. 1853-ban visszahívta a jezsuitákat Nagyszombatba és rájuk bízott egy újonnan létesített gimnáziumot és konviktust. 1853-ban Hild József tervei alapján új épületet létesített az esztergomi székeskáptalan értékes könyvtára számára (*Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis*). Az esztergomi Nagyszeminárium épületét 1865-ben szentelte fel, és újraindította az érseki tanítóképzőt. A nyugdíjas papok számára 200 000 forintos alapot hozott létre. Támogatta a katolikus sajtót (például *Religio, Magyar Sion*) és 16 000 forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek 1853-tól igazgatósági tagja volt.

Prímásként S. automatikusan kora (egyház)politikai vitáinak középontjába került. Az udvar jelöltjeként és az ultramontán nézőpont szóvivőjeként hosszú ideig a magyar országgyűlés jelentős részének nyílt elutasításába ütközött. Felrótták neki az 1855. évi konkordátumba történő hivatalos beleegyezését is. A háttérben azonban S. Bécsben és Rómában intenzíven közbelépett annak érdekében, hogy Magyarországot ne vonják be a konkordátumba, és ne szűkítsék le a prímási jogkört. 1854-ben, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának elfogadása alkalmával hosszabb ideig tartózkodott Rómában, amelynek során terjedelmes emlékiratot adott át a pápának. Fáradozásait, Rauscher bécsi érsek és a bécsi udvar meghíúsította, amihez többek között Simor János kanonok (a későbbi prímás) római háttérmunkája is hozzájárult. Az 1855-ös konkordátum aláírása után Viale-Prelà bécsi nuncius biztosította S-t arról, hogy a prímási jogokat nem korlátozzák. Ugyanezen év során hivatalos intitulatúrájában S. kapcsolta össze az 1714-től külön, a mindenkori érsek neve mellett szereplő hercegi és a tőle különálló, a *legatus natus* után következő prímási címet. „Magyarország hercegprímásá”-ról (*Princeps Primas Regni Hungariae*) valójában csak 1855-től és S.

esetében beszélhetünk először, jóllehet informális használat már korábban is elő-előfordul. 1860-ban S. visszaállította a prímási szék mint harmadfokú egyházi bírói fórum jogkörét, ezáltal gyakorlatilag visszaállította a konkordátum előtti állapotokat.

S-nek komoly tekintélyt szerzett, hogy szóvivője lett azoknak a törekvéseknek, amelyek Magyarország teljes államiságának visszaállítását tűzték ki célul. A nádori méltóság megüresedése (1848) óta S. konzervatív szemléletének megfelelően a király utáni legfelsőbb alkotmányos fórumnak tekintette magát. Amikor 1853-ban megtalálták a Kossuth kormányzata által elrejtett Szent Koronát, S. azzal a kéréssel nyújtotta át Ferenc Józsefnek, hogy hagyományos módon koronáztassa meg magát. A még befejezetlen esztergomi bazilika 1856. augusztus 31-i ünnepélyes felszentelését is arra használta fel, hogy az uralkodónak petíciót nyújtson át, amelyben a magyar arisztokrácia az ország alkotmányának visszaállítását kérte. A császári párt annak 1857. évi magyarországi utazása alkalmából magyarul köszöntötte, majd újabb petíciót nyújtott át, amely ugyancsak eredménytelen maradt. 1857 szeptemberében a bécsi neoabszolutizmussal szemben hatalmas tömegeket megmozgató zárandoklatot szervezett Mariazellbe. 1859. november 6-án fényes külsőségek között megünnepeelt aranymiséje alkalmából ismét a király megkoronázását kérte a főrendek nevében. Az alkotmányosságért folytatott küzdelem 1860-ban érte el tetőpontját, amely az áprilisi Széchenyi-rekviem, az augusztusi Szent István napi ünnepség és az S. által vezetett körmenet jelentette.

A püspöki konferencia 1862-ben értékes ereklyetartót készíttetett a Szent Jobb számára, amely az addigi, Habsburg-címerrel díszített ereklyetartót váltotta fel. S. 1863-ban a budai várban Szent István-émlékmű felállítását kezdeményezte. Már 1860 decemberében sor került Esztergom vármegye visszaállítására és S. örökös főispáni kinevezésére (*Comes supremus perpetuus*). Nem sokkal később S. az ország vezető politikusait prímási konferenciára hívta össze, amely a császártól az 1848. évi törvényeken alapuló országgyűlési választásokat követelt. Az 1861 augusztusában összehívott országgyűlést a király ismét feloszlatta, ami újra nagy politikai feszültséget eredményezett. Esztergom vármegyei főispánként követelte az adóbehajtás és az újoncozás elengedését a konfliktus megoldásáig. Bár több alkalommal idézték a bécsi udvarba, politikai nézeteitől nem tudták eltéríteni. Végül lemondatták a vármegye vezetéséről és helyébe egy kanonokot

helyeztek adminisztrátori minőségben, ami jelentősen rontotta a Béccsel fennálló viszonyt.

Politikai törekvéseinek beteljesülését, a kiegyezést és Ferenc József megkoronázását azonban már nem érhetette meg. 1866. szeptember 30-án agyvérzést kapott, majd október 19-én Esztergomban elhunyt. 1866. október 23-án az új esztergomi bazilika sírboltjába temették. (A temetés költségei 30 000 forintot tettek ki.) A temetési szertartást Bartakovics Béla egri érsek végezte Peitler Antal váci és Simor János győri püspök (S. hivatali utódja) segédletével. Ingó hagyatékát (ezüstmű, bútorok, lovak, dízhintó stb.) decemberben elárverezték. Egykorú jelentések szerint hatalmas magánvagyonának öt-nolcad részét rokonaira hagyta. A sajtóbeszámolók szerint S. az érsekséget majdhogynem „kifosztott” állapotban hagyta hátra és a jószárkormányzót, aki időközben nagybirtokossá emelkedett, perbe fogták.

• *Művei*: *A rozsnyói székesegyházban 1829-dik esztendőben Scitovszky János [...] egyházi beszédgyei*, Rosnyó 1830; *Nagy Bőjti egyházi beszédek. Mondattak Rosnyón [...]*, Rosnyó 1837; *Egyházi beszédek a nagym. Scitovszky János pécsi püspök által mondottakból*, Pécs 1844; *Elnöki beszéd, mellyel a kir. m. természettudományi társulat 1846. évi pünkösdi hava 19. napján tartott nagygyűlést megnyitotta [...]*. a társulat első elnöke, Pest 1847; *Egyházi beszéd, mellyet Sz. Mór pécsi püspök első nyilvános ünnepének alkalmával, okt. IV. vasárnapján a pécsi székes-egyházi templomban mondott*, Pécs 1849; *Körlevél, mellyet [...] érsekprimási székének ünnepélyes elfoglalásakor a keresztény katolikus hívekhez intézett*, Pécs 1850; *Decreta super visitatione Ordinum Religiosorum. XII. Fasc.*, Esztergom 1853–1855; *Decretum super visitatione in Conventu S. Martini de Sacro Monte Pannoniae die 30. Oct. 1855. praesuscepta*, Pest 1855; *Decreta et acta Concilii Provinciae Strigoniensis anno Domini 1858. a Dominica XVII. usque XIX. post Pentecosten.*, Esztergom 1859; *Circulares Litterae Dioecesanae anno 1865. ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis [...]* a Jo. Scitovszky dimissae. No 1–26, Esztergom 1865. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky János iratai, 1–60; *Sermo in memoriam pretiosae vitae [...] Joannis Bapt. [...] cardinalis Scitovszky de Nagy-Ker [...] quem occasione solemni exequiarum in basilica Metropolitae Strigoniensis die 27. et 28. Nov. 1866 celebratarum [...]*, Nitriae 1866; *Wiener Zeitung* 5. 8. 1847; *Das Vaterland* 20. 10. 1866, *Neue Freie Presse* 20. 10. 1866, *Die Debatte und Wiener Lloyd* 24. 10. 1866, *Wiener Zeitung* 12. 11. 1866 [nekrológok]; *Das Vaterland* 20. 9. 1891. • *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky János pécsi püspök megtámadtatása és primási kinevezése*, Magyar Papi Egység 23 (1963) 62–68; ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky és Simor érsekek harca a primási jogokért*, Ministerio. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai. 1995. május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom–Tatabánya 1998, 29–38; ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÉFALVAY PÁL, *Scitovszky János*, Esztergomi érsekek, 372–375; FAZEKAS CSABA, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai prog-*

ram 1846-ból, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; KLIMÓ, *Nation*; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 257–288; PUSZTASZERI LÁSZLÓ, *Scitovszky János hercegprímás politikai portréja*, MEV I (1989), 137–169; SZINNYEI, XII, 792–795; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR PÉTER, *Az esztergomi érsekek hercegi címe Pázmánytól Scitovszkyig (1635–1855)*, s.a.; WURZBACH.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 34–40.

FORGÓ ANDRÁS–RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

I.5.4. GIRK GYÖRGY (1793–1868)

Pécs, 1853. június 1. – Buda, 1868. november 24.

G. 1793. április 22-én született Baján. Apja Girk (Gerk, Görk, Görg) Márton (Martin, † 1807) német származású halászmester, anyja Pintér (Binder) Anna. Három testvére volt (József, Katalin, Anna). Az elemi iskolát követően a gimnázium első három osztályát Baján, a következő két évet Katona István kalocsai kanonok és történetíró pártfogásával Kalocsán végezte. 1807 és 1809 között Győrben tanult, majd belépett a kalocsai papi szemináriumba. 1811 és 1815 között a pesti Központi Szemináriumban folytatt teológiai tanulmányokat. 1815. augusztus 21-én teológiai doktorrá avatták, október 29-én pappá szentelték. Lelkipásztori szolgálatát Bikityen (bajai kerület; ma Bácsbokod) kezdte segédlelkészként, innen került 1816 elején Ókanizsára (zentai kerület; Magyarkanizsa, ma: Kanjiža SRB). Ez év áprilisában tanfelügyelőnek nevezték ki az egyházmegyébe, és hittanári póttanárnak jelölték a kalocsai szemináriumba, ahol a papnövendékek felügyelője lett. 1819-től az egyháztörténelem és egyházjog rendes tanára. 1819–1828 között a szegények ügyvédje tisztségét látta el.

1822-től az akkor kinevezett Klobusiczky kalocsai érsek pártfogoltja lett. 1826-ban vadászbaleset érte, de felépült. 1827 és 1829 között dogmatikát tanított a szemináriumban. A következő években fokozatosan emelkedett az egyházi ranglétrán: 1828-ban a káptalan ifjabb mesterkanonokja (*canonicus magister iunior*), 1830-ban tiszai főesperes, 1831-ben bácsi főesperes, 1837-ben

székesegyházi főesperes, 1838-ban bácsi kisprépost (*praepositus minor*), 1840-ben éneklőkanonok, 1843-ban olvasókanonok, 1848-ban nagyprépost. Klobusiczky 1833-ban oldalkanonokká (*canonicus a latere*) nevezte ki, G. ettől kezdve közvetlenül az érsek mellett dolgozott. 1835-ben megkapta a Szent György kalocsai címzetes apáti címet és javadalmat. 1838. november 17-én adraasi püspöki címmel kinevezték az egyházmegye segédpüspökének, felszentelése november 25-én történt. 1839-től kezdve általános helynök. Az érsek halála után 1843. július 2-án káptalani helynökké választották, e minőségében az új főpásztor beiktatásáig, 1846. március 16-ig vezette az egyházmegyét.

G. Nádasdy érsek († 1851) egyházkormányzása alatt is bekapcsolódott a püspökség vezetésébe. Mivel utóbbit erősen korlátozta szembetegsége, és sokat volt távol, G. helyettesi feladatokat látott el. Emiatt terjedt el az egyházmegyében az a mondás, hogy „G. az öreg Klobusitzkynak botja, és Nádasdy szemének bogara”. A beteges főpap az 1847. évi országgyűlés idején is intenzíven levelezett helynökével országos és egyházmegyei ügyekről. 1848 júniusában G. vett részt a budai püspökkari konferencián, ahol határozat született a primási szék betöltésének, a papnevelés finanszírozásának és az egyházi javak államosításának kérdéséről, valamint egy nemzeti zsinat összehívásáról. Tárgyaltak Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel az alsópapság finanszírozásáról, egyház és állam szétválasztásáról és a vegyes felekezetű iskolák felállításáról. G. jelentéseiből kitűnik, hogy kitűnően ismerte a politikai és egyházi viszonyokat, de a tárgyalásokban alig vett részt. Elismertségét jelzi, hogy a felső-tiszai (tisza- avagy bácsföldvári) esperesi kerület papsága G. vezetésével kérte a főegyházmegyei zsinat megtartását. Ő maga is a gyűlés fontossága mellett érvelt. A végül 1848. augusztus 30. és szeptember 1. között megrendezett kalocsai zsinaton az egyházi autonómia érzékeny kérdéseiről, valamint egyházfegyelmi, hitéleti és művelődéssel kapcsolatos kérdésekről tanácskoztak. G-t később azzal vádolták, hogy a forradalom alatt elárulta Nádasdyt, mire ő azzal védekezett, hogy az egyházmegye nevében megtagadta a Habsburg-ház trónfosztásának elismerését. Az egyházmegye papságát mindvégig önmérsékletre intette, és a szabadságharc leverése után védelmébe vette a politikai vádakkal szemben. Nádasdy érsek 1851-ben bekövetkezett halála után G-t ismét káptalani helynökké választották. Az új főpásztor, Kunszt József is megtartotta helyettesének, és továbbra is ellátott a püspökség vezetésével kapcsolatos feladatokat.

G. teljes rehabilitálása mellett szól, hogy a későbbiekben több alkalommal ajánlották valamely megüresedett püspöki székre. 1851-ben a veszprémi és a győri püspök többek között G-t javasolta a váci püspökségre, Scitovszky hercegprímás székesfehérvári püspöknek jelölte, először 1849-ben, majd 1851-ben első helyen (*primo loco*). 1852 nyarán a megüresedett székesfehérvári és pécsi püspöki székek betöltésére irányuló vizsgálat során – amelyben nem kevesebb, mint 39 jelöltet neveztek meg – G. sok szavazatot kapott: a székesfehérvári székek esetében a nagyvárad, a nyitrai, a szepesi és az egri főpásztor, továbbá a helytartó, utóbbi méltóság esetében a váci, a győri, a veszprémi püspök, az egri érsek és a prímás voksolt rá. Leo Thun kultuszminiszter a királynak írt ajánlásában végül Pécsre javasolta „a hűséges, egyházas lelkületű papnak” és a hű állampolgár „mintaképének” tartott G-t, hivatkozva többek között G-nek „a forradalom alatti korrekt magatartására” és arra, hogy ismeri a püspökségben használt fő nyelveket. Ferenc József 1852. szeptember 4-én elfogadta a javaslatot. A Szentszék csak 1853. március 10-én erősítette meg a kinevezést, noha Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1856) G-t már 1849-ben „a magyar klérus színe-javához” (*il fiore del clero ungherese*) számolta, bár akkor még személyesen nem ismerte. 1852-ben, megismerkedésüket követően szorgalmát, jámborságát és lelkiismeretességét dicsérte, jóllehet némileg kételkedett határozottságában (*però è uomo di timoratissima coscienza*).

G. 1853. május 19-én érkezett meg Pécsre. Június 1-jén iktatták be, az installációt Scitovszky hercegprímás végezte. Legfontosabb feladatának a lelki megújulást tartotta, pasztorális elve a „*Salus animarum suprema lex esto*” („A lelkek üdvössége legyen a legfőbb törvény”) volt. E célból igyekezett megnyerni az egyházmegyei papságot és megfelelő életkörülményeket teremteni számukra. 1858-ban körlevélben hangsúlyozta az alsópapsággal való közösségvállalást, majd nyáron ötnapos lelkigyakorlatot szervezett számukra. Hét új plébániát létesített és mintegy két tucat templomot vagy kápolnát építtetett vagy újítottatott fel. Püspöksége alatt kétszer vizitálta egyházmegyéjét. 1863 szeptemberében egyházmegyei zsinatot tartott a Scitovszky érsek által 1858-ban és 1860-ban elrendelt esztergomi egyháztartományi és főegyházmegyei zsinat mintájára, amelyen három bizottság több témakörben adott ki határozatokat. Megerősítették a papság hűségét az egyházhoz, meghatározták a szentségek kiszolgáltatásának módját, az egyházi liturgiát és zenét, valamint újrászabályozták az esperesek, a plébánosok és a káplánok

jogköreit. G. tisztaban volt azzal, hogy a papság elégedetlen a szociális helyzetével, ezért 1855-ben rendezte a papi javadalmakat. A kegyúr nélküli plébániák számára 20.000 forintot juttatott, a káplánok javadalmát pedig 60-ról 100 forintra emelte. A papi nyugdíjakat 500 forintra, a papi nyugdíjalap tőkéjét pedig 12 000 forintra emelte. Ugyancsak 1855-ben *Manuale sacerdotum* címmel kiadott egy minden napra egy imádságot tartalmazó papi imakönyvet, amellyel a vallásos életet kívánta elmélyíteni.

G. törekedett az oktatás és a papképzés fejlesztésére. 1853. novemberi körlevelében bejelentette a vasárnapi iskolák rendszerének felállítását. 1856 őszén 16 év szünet után megnyitotta kapuit a Pécsi Püspöki Tanítóképző, elsősorban azzal a céllal, hogy emelje a soknemzetiségű területen szolgáló tanítók képzettségét. A továbbképzés kezdetben nyári tanfolyamok, majd két-, illetve hároméves képzés formájában valósult meg. A tanítóképzőben az idők során több kitűnő tanár is megfordult. Amikor IX. Pius 1856-ban a Trienti Zsinat szelleméhez visszatérve ismét felvetette a kissemináriumok felállításának szükségességét, G. hozzáfogott egy ilyen intézmény megalapításához. 1859-ben adakozásra szólította fel az egyházmegyei papságot, és a befolyt összeget saját vagyonából további 40 000 forintra növelte. A kissemináriumban 1860-ban 16 fiatal kezdte meg a papi hivatásra való felkészülést, akik ekkor még a papnevelő intézet déli szárnyában laktak, és a ciszterci gimnáziumban végezték tanulmányaikat. Ezzel összefüggésben G. nagyobb figyelmet szentelt a ciszterci gimnáziumnak is, és sikerült elérnie, hogy a rend 1863-ban teljes egészében átvegye az iskola vezetését. G. e célra Szepesy püspök alapítványából évente 1600 forintot folyósított számukra. G. harmadik nagy vállalkozása a püspöki joglíceum újraindítása volt 1865-ben, amelynek alaptőkéjét ebből az alkalomból 3000 forintra emelte meg saját jövedelméből.

G. figyelmet szentelt a társadalmi és a kulturális életnek is. A pécsi kórház működtetését az irgalmas nővérekre bízta, a kórház alapítványát 2000 forintra gazdagította. A nővéreket Szekszárdra is letelepítette. Támogatta a Pécsi Miasszonyunk Kanonokrendet és az egyházmegyei tanárok és kántorok nyugdíjalapját. Emellett pénzzel támogatott több, az egyházmegye határain kívül eső intézményt is: a pesti vakok és a váci süketnémák intézetét, valamint a bajai kórházat és gyámintézetet. G. elkötelezettsége megmutatkozott az egyházmegyében működő vallásos társulatok támogatásában is: ezek össztőkéje kb. 750 000 forintról (1852) közel 1,8 millió forintra

(1867) emelkedett. G. fontosnak tartotta az egyházmegye katolikus jellegének és országos szinten a „katolikus ügynek” az erősítését is. E célból támogatta többek között a Jézus Szent Szíve, a Boldogságos Szűz, a Legfölségebb Oltáriszentség Társulatot, valamint a Pécsi Legényegylet létrejöttét 1864-ben, 1865-ben pedig a papi szemináriumban Szent Pál Társulat néven önképző irodalmi egyesületet hozott létre. Ezzel együtt rendszeresen tartott népmisziókat, jezsuita segítséggel magyar és német nyelven, 1862-ben az Ágoston téri templomban pedig a horvát anyanyelvű hívek számára. A Szent István Társulat székházának vételéhez 1000 forinttal járult hozzá, és támogatta a katolikus sajtót. A korra jellemző racionalizációs intézkedésként 1856-ban elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol a templom védőszentjének ünnepe munkanap, ott vasárnap tartsák a megemlékezést. Mecenási tevékenységéről viszonylag kevés adat maradt fenn. A mohácsi csatatéren Király püspök által emelt kápolnába Dorffmeister István két nagyméretű festményét ajándékozta. Az egyik II. Lajos tragédiáját, a másik az 1687. évi nagyharsányi ütközetet ábrázolta. Támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát is. 1866 júliusában a königgrätzi csatában megsebesült magyar katonák rendelkezésére bocsátotta a mohácsi püspöki kastélyt.

1860-tól kezdve újra bekapcsolódott a politikai életbe. Ebben az évben kiadott körlevelében a kiegyezést sürgette, mert szerinte a „honfiúi erények között első helyen áll: a törvényes apostoli király iránti őszinte tisztelet és szeretet.” A következő években jelentős állami és egyházi kitüntetésekben részesült. 1865-ben ünnepelte papságának 50 éves jubileumát, amelyhez többek között a helyi rabbi által vezetett városi küldöttség is gratulált neki. Betegsége miatt utolsó éveit a budai ferences kolostorban töltötte, 1868. augusztus 20-án innen intézte utolsó, a katolikus autonómia kérdésével foglalkozó körlevelét. A Szentszéknak 1868 májusában írt jelentésében arra panaszkodott, hogy az egyházmegye gyorsan növekvő létszámával együtt nő a vallási közömbösség. 1869-ben, a püspöki szék esedékes újabb betöltése kapcsán Eötvös vallás- és közoktatási miniszter megállapította, hogy a püspökség bizonyos tekintetben „szétzilált” állapotban van, amit (az akkor már elhunyt) G. idős korának és „gyengeségének” tudott be. G. 76 éves korában, 1868. november 24-én halt meg Budán. Bebalzsamozott holttestét Pécsre szállították. Szívét november 29-én, testét 30-án temette el Peitler váci püspök a pécsi püspöki sírboltban. A sajtó szerint G. az érvényes előírások ellenében (miszerint vagyonának egyharmada a kincstárat illette volna) egész vagyono-

náról végrendelkezett: annak egyharmadát rokonaira, egyharmadát a pápi nyugdíjára, egyharmadát pedig jótékony célra hagyta.

• *Művei*: TROLL FERENC (szerk.), *Szentbeszédék, amelyeket Girk György néhai pécsi püspök a pécsi székesegyházban Isten dicsőségére és a hívek lelki épülésére mondott*, Pécs 1869. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 13. 7. 1866; *Neue Freie Presse* 10. 12. 1868. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BORSY JUDIT, *Girk György*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 1. kötet, Pécs 2010, 263–264; DÖBRÖSSY ALAJOS, *A pécsi püspöki tanítóképző intézet történelmének rövid vázlatja*, Pécs 1896; HC VII–IX; LAKATOS ANDOR–SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.), „...eszmék és dolgok zavarában...“ 1848/49 és ami utána következett. *Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, Kalocsa 2001; LUKÁCS, *Vatican*; PENCZ KORNÉL, *Girk György pécsi püspök*, AkuFF [Arbeitskreis ungarndeutscher Familienforscher] Hírmondó 4 (2008) 12: 13–17.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 147–151.

GŐZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS

I.5.5. KOVÁCS ZSIGMOND [KOVÁTS] (1820–1887)

Pécs, 1869. augusztus 25. – 1877. június 25.

Veszprém, 1877. szeptember 2. – 1887. június 28.

1820. október 21-én született a Zala vármegyei Bánokszentgyörgyön, kismemesi eredetű, szlovén polgári családba. Apja K. Antal, anyja Rózsás Klára. Apja gazdatisztként dolgozott az Esterházy család alsólendvai (Lendava SLO) uradalmában. Nehéz anyagi helyzete ellenére gondoskodott fia neveltetéséről. K. az iskolát Nagykanizsán, majd Varasdon (Varaždin HR) végezte, ahol a horvát nyelvet is elsajátította. Középiskolai tanulmányait 1835-ben Pécsen kezdte el a Szepeszy-féle jogi *Lyceumban*. A bölcsészeti tanfolyamot kitűnő eredménnyel fejezte be. A veszprémi szeminárium növendékeként 1837–1841 között a bécsi *Pazmaneumban* teológiát hallgatott, ahol biblikumból szigorlatozott. Még alszerpapként, 1841. október 29-én belépett a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), hogy felkészüljön további – a bécsi egyetemen leteendő – szigorlataira. A kánoni korra eljutó K-t 1844. január 13-án szentelte áldozópappá Pollitzer Mátyás telmesi címzetes püspök

a Szent István-dómban (*Stephansdom*). Részt vett a ház lelkigyakorlatain, illetve maga is tartott elmélkedéseket és előadásokat, amivel elnyerte a ház előjáróinak tetszését. A fiatal pap többször is vállalt gyóntatást a Szent Orsolya leányiskolában. Miután sikerrel védte meg *De mythica interpretatione biblicorum* c. doktori értekezését, 1844. november 26-án teológiai doktorátust szerzett. Az intézményt december 1-jén hagyta el. Utolsó minősítései dicséret mellett kritikát is tartalmaztak: szívesen „lépett kapcsolatba a külvilággal”, és többször megszegte a főelőjáróval kapcsolatos illemszabályokat.

Ezt követően 1845 januárjától káplánként teljesített lelkipásztori szolgálatot Sümegecsheiben, majd augusztusban Kopácsy hercegprímás – az illetékes Zichy püspökkel egyeztetve – a pesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjének (*praefectus*) tette meg. K. egyúttal az egyetemen is tanított tanársegédként. 1849 áprilisában megtagadta a debreceni kormány felé a hűségnyilatkozat aláírását. 1850-ben az egyetem felvette a doktori kollégiumba. Ugyanazon évben egyházi és világi francia szerzők alapján tanulmányt írt *A pápa világi fejedelmisége* címmel. Ebben a pápa világi hatalmának problémáját a kezdetektől egészen a IX. Pius alatti helyzetig – különösen a pápának az olasz nemzeti mozgalom elleni harcáig – fejtette ki. Szakszerű, irodalmi színvonalú fejtegetései, illetve mérsékelt, liberális hangja kiváltották Ranolder veszprémi püspök tetszését, aki K-t 1850-ben magán titkárává, a következő évben szentszéki jegyzővé, 1854-ben oldalkanonokká nevezte ki. E minőségében 1858-ban részt vett az esztergomi tartományi zsinaton. Tovább haladva az egyházi ranglétrán, 1857-ben pápai főesperes, 1858-ban Szent Péterről nevezett bodrogmonostori címzetes apát, 1866-ban sümegi főesperes lett. Akkoriban rendszeresen publikált a *Religio* c. folyóiratban. Ferenc József 1867. évi koronázásán könyvvivői (*librifér*) feladatot töltött be. Ugyanabban az évben – Ranolder püspökkel támadt viszálya után – hétszemélynői (*septemvir*) és királyi táblai prelátusi tisztségre kapott meghívást, mely lehetővé tette méltó távozását Veszprémből és átköltözését Pestre. A hivatalt az 1869. évi bírósági reformig töltötte be, amikor K. már biztosan pécsi püspökjelölt volt.

Eötvös József kultuszminiszter – Simor hercegprímással egyetértésben, aki a *Pazmaneumban* a püspökjelölt előjárója volt – 1869. január 22-én javasolta K-t a pécsi főpásztori székre. A kabinetelőterjesztés szerint Eötvös alkalmasnak tartotta K-t arra, hogy Pécsen – a hivatali előd kora és gyengesége miatt némileg szétzilált egyházmegyében – ismét „helyreállítsa a

rendet”, illetve „minden cselekedetével az egyházi és a világi polgárság magasabb céljainak elérését segítse”. Az uralkodó a javaslatot 1869. január 26-án hagyta jóvá, melyet IX. Pius pápa június 25-én erősített meg. A hercegprímás augusztus 15-én Esztergomban szentelte püspökké K-t, aki augusztus 22-én az esti vonattal, észrevétlenül érkezett Pécsre. Ünnepeles beiktatására augusztus 25-én került sor. A helyi sajtó értesülése szerint K. visszautasította az egri püspökséget, és neve a korabeli lapokban Haulik zágrábi érsek hivatali utódjaként is felmerült.

K. az I. Vatikáni Zsinatra 1869. november 30-án érkezett meg, ahol a pápai dogmák megfogalmazásában a magyar püspöki kar álláspontjához csatlakozott: nem időszerű a kihirdetés. 1870 márciusának nyugtalan légkörében K-nak különleges szerep jutott. Miután kitudódott az egyházzal szülő tervezet (*schema*), Magyarországon a közfelháborodás vihara söpört végig: az illetékesek sötét színekkel festették le az egyház és az állam jövőbeli viszonyát. K. – rokoni kapcsolatai révén – közvetített a kormány és a magyar püspöki kar között. Fivére, Kovács Kálmán miniszteri tanácsos egy római látogatásakor a kultuszminiszter hivatalos levelén kívül egy a püspököknek szóló bizalmas levelet is átadott, melyet sógora, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter fogalmazott meg, aki régóta barátságban volt K-al. Az írásokat a kormány nyomatékos szóbeli figyelmeztetése egészítette ki, mely nem utolsósorban az egyházi vagyon elvesztését helyezte kilátásba. Lázás tanácskozások után a püspökök a kormánnyal egyeztetve úgy határoztak, hogy kitartanak Rómában, és a zsinati ellenzéket a még Magyarországon tartózkodó kollégáik csatlakozásával erősítik. A zsinat későbbi lefolyása során K. alig lépett fel, bejelentett beszédét az általános vita megszakadása miatt nem tarthatta meg. Miután az előzetes szavazáson leadta nemleges (*non placet*) szavazatát, 1870. július 17-én távozott Rómából. Ettől függetlenül, Róma 1870. szeptemberi elfoglalása után, október 21-i pásztorlevelében tiltakozott „az egyházi állam elrablása” miatt. A zsinat után levelezett Dupanloup orleansi püspökkel, a francia zsinati ellenzék egyik vezető személyiségével. Miután a nunciatúra 1871 májusában közvetítette Róma felszólítását a zsinati határozatok elfogadására, K. a magyar püspökök között másodikként, még júniusban eleget tett ennek (beleegyező válasz: 1871. június 7., körlevél: június 29.).

K. pécsi püspöksége alatt kibővítette, továbbá korszerűsítette a jogi *Lyceumot* és a püspöki tanítóképzőt. A városi tanáccsal egyeztetve rendezte az elemi iskolák hitoktatását. Rendelkezett arról, hogy a népmissziókat ne

jezsuiták, hanem egyházmegyés papok végezzék. Akkortájt épült meg a töttösi (1870), a szágyi (1871), a garéi (1873–1875), a martonfai (1874), a monyoródi (1876), a palkonyai (1876) templom, a boldogasszonyfai templomtorony (1872), a Kaposszekcső-szőlőhegyi (1870) és a romonyai (1871) kápolna, a kakasdi templomot pedig 1876-ban bővítették. K. elrendelte a székesegyház helyreállítását, amely azonban csak hivatali utódja alatt valósult meg. Községi és társadalmi elkötelezettsége megnyilvánult többek között az 1873. májusi jégverés által sújtottak támogatásában, emellett 200 000 forintot adományozott székvárosának, 1872-ben és 1874-ben pedig a kolerajárvány áldozatainak megsegítésére bátorította a híveket. A Kántortanítói Nyugdíjintézet működéséhez is hozzájárult. K. jó hitszónok volt, és szívesen írt, ezért papjai irodalmi ambícióit is támogatta. Ez irányú tevékenységéért számos elismerésben és állami kitüntetésben részesült.

A püspöki birtokok gazdálkodásában – továbbá jószágkormányzója, Ráth Iván kiválasztásában – kevésbé bizonyult sikeresnek. K. jóhiszeműségének tudható be, hogy anyagilag rendszeresen kihasználta, mely lelkiileg is egyre inkább megviselte. Mindezt tetézte a sajtóban megszellőztetett, tisztázatlan konfliktusa Girk Alajos pécsi kanonokkal, aki az azonos családnevű korábbi pécsi püspök unokaöccse volt, és 1869-ben maga is felmerült a püspöki szék várományosaként. Feltehetően ezen nézeteltérések is hozzájárultak K. áthelyezéséhez másik székhelyre. Pécsi távozása után egy helyi német lap (*Fünfkirchner Zeitung*) „arisztokratikus tétlenséggel” jellemezte. Ezzel szemben Simor hercegprímás támogatta veszprémi áthelyezését, melyet Róma felé azzal indokolt, hogy K. az egyházmegyét a lehető legjobban kormányozta, és nem ismer alkalmasabb személyt a veszprémi püspökségre. Trefort Ágoston kultuszminiszter kiemelte, hogy K. Ranolder püspök „legbizalmasabb tanácsadója” volt, jól ismeri a viszonyokat, és Pécsen bizonyította rátermettségét. Ferenc József 1877. május 6-án nevezte ki K-t, majd IX. Pius június 25-én hagyta jóvá az áthelyezést annak ellenére, hogy az egyházfő a korabeli magyar püspöki karral szemben fenntartásainak adott hangot, miszerint „kevés vagy semmilyen buzgósággal viseltetnek Isten dicsősége, a lelke üdvé és a klérus fegyelme iránt” („con poco o nessun zelo per la gloria di Dio, bene delle anime, e disciplina del Clero”). K. augusztus 29-én érkezett meg Veszprémbe jószágkormányzójával, Ráthtal együtt. A főpapi székbe szeptember 2-án iktatták be. Első intézkedéseként 1878-ban létrehozta az Alapítványi Hivaltal a katolikus egyesületi ügyek részére, 1879-ben pedig egyházmegyei használatra megjelentette a misekönyv és a breviárium hiányzó szövegeit.

K. új egyházmegyéjében is kiemelt figyelmet szentelt az oktatásügynek. 1880-ban felkarolta a csángók lelki gondozásának ügyét. 1882-ben felszen-telte és maga is támogatta az elődje által alapított keszthelyi Ranolder Inté-zetet, ahol bármilyen vallású lány tanulhatott. Az intézmény vezetését a Grazból meghívott Szürke Nővérekre bízta. 1883-ban közegészségügyi tan-folyamot vezetett be a veszprémi papnövendékeknek. Ugyanabban az évben gyűjtést hirdetett a veszprémi főgimnázium bővítésére. 1886-ban felállította az Egyházmegyei Hittanári Képesítő Bizottságot, illetve kezdeményezte a székesegyház zenekarának és zeneiskolájának reformját.

K. a szokásos módon támogatta a vallási egyesületeket, a papi nyugdíjinté-zetet és az országosan működő Szent István Társulatot. Ezen felül hozzájárult a bókaházi templom helyreállításához (1879), a felsőiregi katolikus templom orgonájához (1879), a nagykanizsai kórházkápolna létesítéséhez (1883), a bánok-szentgyörgyi toronyórához (1883) és a kaposvári (1886) templom építéséhez. Körleveleiben a katolikus sajtó támogatására, péterfillérek gyűjtésére, illetve a környékbeli vagy a távol eső katasztrófák áldozatainak anyagi megsegítésére buzdította a híveket. A halotti torok beszüntetését 1879-ben rendelte el. Orszá-gos híre kelt, amikor 1883-ban K. – az elsők között – körlevélben intette papsá-gát, hogy határolódjanak el a kor fenyegető antiszemitizmusától (vö. tiszaezlári per). Bérma körútjain ezért a helyi izraelita hitközségek hálójukat fejezték ki. Fő-rendiházi mandátuma révén részt vett az ország politikai életében. 1882-ben ezer forinttal járult hozzá ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeum megvásárolhassa Munkácsy Mihály *Krisztus Pilátus előtt* c. festményét.

K. – aki inkább szerényen élt, mint nem – Pécshez hasonlóan Veszprém-ben sem járt szerencsével a kiterjedt püspöki birtokok igazgatásában, mely egyre jobban megviselte egészségét. Az orvosok idegbajt állapítottak meg, és különféle kúrákkal gyógyították. Gyengesége miatt 1886 végétől már nem tudta többé elhagyni székvárosát. 1887. június 28-án, 67 évesen, fel nem is-mert tuberkulózisban halt meg. Holttestét kettős koporsóba helyezték, és július 1-jén a veszprémi székesegyházban temették el. A püspöki vagyont a kultuszminisztérium rendelkezésére zár alá vették.

• *Művei:* *A pápa világi fejedelmisége*, Korkérdések 1 (1850); *Kalászatok Kovács Zsigmond pécsi püspök ő mlgának beigtatási beszédéből*, Religio XXVIII (1869) 19–20: 147–148, 155–157. • *Források:* PEL Káptalani Levéltár, A Pécsi Ft. káptalan üléseiről vezetett Jegyzőkönyvek (1869–1877); PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.1.f.1.)

1869–1877; VÉL Acta Dioecesana 1836–1845; 1877–1887; VÉL Püspöki Körlevelek 1877–1887; FZ 6. 9. 1877, 9. 9. 1877; *Marburger Zeitung* 17. 6. 1885; *Neues Fremden-Blatt* 9. 12. 1870, 24. 9. 1873; *Pester Lloyd* 4. 10. 1893; VÚ 1867. 6. 9., 1869. 8. 22., 1870. 12. 25., 1871. 1. 15., 1877. 7. 22., 1877. 9. 9., 1882. 2. 26., 1887. 7. 3., 1893. 10. 8.; ZK 1877. 9. 2., 1877. 9. 6., 1877. 9. 9., 1879. 5. 8., 1879. 9. 18., 1882. 10. 8., 1883. 1. 4., 1883. 8. 2., 1887. 7. 2., 1887. 7. 9. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BRÜSZTLE, *Recensio*; FAZEKAS–BEKE, *Abécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *Abécsi Pázmáneum... hallgatói*; FERENCZY Zs. JAKAB–DANIELIK JÓZSEF, *Magyar Írók. Életrajzi-gyűjtemény* 2, Pest 1858; FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR, *Kovács Zsigmond püspök halotti címere*, Séd VIII (2022) 2: 16–17; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és abszolutizmus idejében*, Gödöllő 1932; HORVÁTH ISTVÁN–KIKINDAI ANDRÁS, *Az önkényuralom és a dualizmus kora*, Sümegi, Pécsi Egyházmegye, 153–163; KISS JÁNOS–SZIKLAY JÁNOS, *A katolikus Magyarország 1001–1901*, Budapest 1902; LOVÁSZ ZSOLT, *Dr. Kovács Zsigmond püspök élete*, Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok (szerk. Erdős Zoltán–Kindl Melinda), Pécs 2010, 167–182; LOVÁSZ ZSOLT–SÜMEGI JÓZSEF, *Egy méltatlanul meghurcolt pécsi püspök – 190 éve született Kovács Zsigmond*, Jó Hír 2010. 12. 22.; PFEIFFER; SZAUTER ANTAL–BOKOR FERENC (szerk.), *Emléklapok*, Pécs 1871; SZINNYEI, VI; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VÁRADY FERENC (szerk.), *Baranya multja és jelene* 1, Pécs 1896.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 282–287.

LOVÁSZ ZSOLT

I.5.6. DULÁNSZKY NÁNDOR (1829–1896)

Székesfehérvár, 1876. január 14. – 1877. június 25.

Pécs, 1877. november 8. – 1896. január 24.

D. 1829. október 19-én született Esztergomban (a névtárakban és a szakirodalomban tévesen ettől eltérő dátumok is előfordulnak). Apja, Dulánszky József gazdatisztként szolgált a gróf Sándor család birtokán. Anyja Szloboda Barbara volt. Gyermekkorát grófi birtokokon, az etyeki plébániához tartozó Bot-pusztán, az Esztergom vármegyei Bajnán és a Pest-Pilis-Solt vármegyei Bián töltötte, ahol ekkor Simor János, a későbbi prímás érsek volt a plébános. Középfokú tanulmányait a budai főgimnáziumban végezte, majd belépett az esztergomi szemináriumba. A filozófiát Pozsonyban és Nagyszombatban, a teológiát a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. Pappá Scitovszky hercegprímás szentelte 1853. augusztus 7-én. Ezt követően

néhány hónapig Óbudán volt káplán. Simor János biztatására ősztől a bécsi *Augustineum* (*Frintaneum*) papi kollégium hallgatója lett. Az intézet jegyzőkönyvi bejegyzései méltóságteljes fellépését, fegyelmezettségét és szorgalmát dicsérik; az első keresztény évezred krisztológiai tévedéseiből írt dogmatikai értekezését a legjobbak közé sorolták e műfajból. 1856. január 7-én tartott nyilvános disputációjával teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. A magyar, a latin és a német nyelvet írásban és szóban kiválóan bírta, de tudott franciául, olaszul és angolul is.

1856 és 1857 között a Szent István királyról elnevezett esztergomi szeminárium prefektusa volt. Ezt követően három évig Pest-belvárosi káplánként szolgált. 1860-ban az esztergomi szeminárium tanfelügyelője és helyettes spirituális, majd a pesti Központi Papnevelő Intézet tanfelügyelője. 1862-től a pesti egyetemen rendes tanári kinevezéssel tanított dogmatikát. Ez idő alatt háromszor is a kar dékánjává választották, valamint tagja volt az 1872-ben alakult Országos Közoktatási Tanácsnak is. Ebben az időszakban rendszeresen publikált a *Religio* című folyóiratban, amelynek 1868 és 1869 között segédszerkesztője volt. Ekkor írta latin nyelvű *Dogmaticáját* és további dogmatikai munkáit. Az 1872. évi rektorválasztás idején, amikor a szokásjog szerint a teológusoknak kellett jelöltet állítaniuk, a kar tantestülete két táborra szakadt. A szabadelvűek Hatala Pétert († 1918), a sémi nyelvek professzorát és a Vatikáni Zsinat kritikusát, míg a konzervatívok D-t támogatták. Amikor a nyilvánosság előtt zajló választáson megbukott, D. felhagyott a tudományos-tanári pályával és Simor segítségével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban vállalt osztálytanácsosi állást. Ezen a poszton Rónay Jácint hivatali utódja lett, akit Rudolf trónörökös mellé hívtak nevelőnek. Vetélytársa, Hatala a rektori megbízatásának lejárta után, 1874-ben átlépett az unitárius egyházba.

D. legjelentősebb munkája osztálytanácsosként a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) részére összeállított *elaboratum* volt a katolikus autonómia ügyéről. Simor János prímási beiktatása után a miniszteri referensi állását D. tölthette be. 1873-ban esztergomi kanonokká nevezték ki és elnyerte a sümegi apáti címet és javadalmat. 1874. május 28-án bácsi választott püspök és egyben a főrendiház tagja lett. Trefort 1875-ben D-t ajánlotta az uralkodónak a székesfehérvári püspöki székebe, noha Simor hercegprímás első helyen Pauer János ottani püspöki helynököt és nagyprépostot javasolta. D-t 1875. június 21-én nevezték ki. Simor

hercegrímás szentelte fel 1875. december 8-án az esztergomi székesegyházban. Beiktatása és egyben hivatalba lépése 1876. január 14-én volt. Az ország legkisebb püspökségének élén azonban csak két évig állt. Ezalatt szem előtt tartotta az egyházkormányzat újjászervezését, bizonyos mértékben támogatta a rászorulókat és az egyházi és karitatív szervezeteket, valamint számos helyi és országos tudományos és kulturális intézményt.

Miután Kovács Zsigmond pécsi főpásztort Veszprémbe helyezték át, Trefort D-t ajánlotta a megüresedett pécsi püspöki székbe, amelynek Ipolyi (Stummer) Arnold nyitrai püspök is várományosa volt. A miniszter szerint a kiterjedt egyházmegyében az értelmiségiek nagy száma megkívánja, hogy a püspök ne csak tudományos műveltséggel, hanem társadalmi ismeretekkel is rendelkezzen, és ez szerinte D. mellett szólt. Emellett úgy vélte, hogy D. képes a székesegyház kiterjedt restaurálási munkálatainak megszervezésére. Az 1877. június 1-jei kinevezést követően már 25-én megtörtént a prekonizáció. D-t 1877. november 8-án iktatták be Pécsen. Titkára és későbbi oldalkanonokja (*canonicus a latere*) sok éven keresztül Walter Antal volt, aki utazásaira is elkísérte.

D. püspöki éveinek és alkotóerejének valóban jelentős részét a székesegyház rekonstrukciójának történeti és művészeti aspektusaira fordította. E célból több tanulmányútra is vállalkozott: ekkor kereste fel a wormszi, a speyeri és a kölni székesegyházakat, meglátogatta a milánói Szent Ambrus-bazilikát, a ravennai Szent Apollinaris- és a római Szent Kelemen-templomot is. A püspöki könyvtárat is főleg egyházművészeti szakmunkákkal bővítette. Az ebben az időben kibontakozó magyar műemlékvédelmi mozgalom is a székesegyház rekonstrukcióját sürgette, mivel azt az ország egyik legrégebbi román bazilikájának tartotta, amely csak 1824/25-ben, Pollack Mihály tervei alapján kapott gótikus külsőt. Az építkezés költségeit 700 ezer forintra becsülték, amelyet D. a székesegyházi jóságok bevételeiből és korábbi pozícióiban szerzett kapcsolatai révén igyekezett előteremteni. Mivel azonban a végső összeg ennél jóval többet, 1,7 millió forintot tett ki, ennek anyagi forrását a székesegyházi uradalom bányatelkeinek bérbeadása után befolyt pénz jelentette. D. a nagyszabású tervek elkészítése céljából 1878-ban Pécsre hívta Friedrich von Schmidtet, a bécsi *Stephanskirche* építészét. A tervezési munkálatok közel négy évet vettek igénybe, mivel D. több alkalommal szembekerült nem csak Schmidt terveivel, de elképzeléseit a káptalannal és a közvéleménnyel szemben is

keresztül kellett vinnie. A D-vel jó személyes kapcsolatot ápoló Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal segítette a püspököt, hogy 1882-ben a Magyarországi Műemlékek Országos Bizottságának tagjává nevezte ki. D. az 1882-ben kezdődő, Kirstein Ágoston vezette építkezési munkálatok irányításában is központi szerepet vállalt, elsősorban a szakemberek kiválasztásával, de az elkészült tervezeteket is személyesen hagyta jóvá és bírálta el. D. gyakran külföldi művészeknek adott megbízást (például Karl Andreä, Moritz von Beckerath, Gustav Bamberger), ezért vitába keveredett nem csak Pécs város befolyásos köreivel, hanem az Országos Magyar Képzőművészeti Társulattal is, annak ellenére, hogy a kivitelezésben hazai mesterek is részt vettek: a déli homlokzaton elhelyezett apostolszobrok, valamint az altemplom lejáratának domborművei Zala György szobrász munkái, a kápolnákat pedig Lotz Károly és Székely Bertalan freskói díszítik. Az építkezés közel tíz évig tartott. Az elkészült székesegyház 1891. június 22-én szentelték fel magas rangú méltóságok (Ferenc József király, József és Frigyes főhercegek, Luigi Galimberti nuncius, Szapáry Gyula miniszterelnök és miniszter kollégái) jelenlétében. Az utókor szerint az építkezés végeredménye a középkori bazilika megsemmisülése és egy tisztán neoromán épületegyüttes kialakítása lett. Az építkezések során a székesegyház előtti tér (Dóm tér) új burkolatot és két obeliszket kapott. E nagyszabású munkálatok mellett ezekben az években D. jóváhagyásával vagy támogatásával több templomot és kápolnát építettek, illetve újíttak fel, valamint két plébánia alapítására került sor.

D. az egyházzene területén is törekedett visszanyúlni a régebbi tradíciókhoz. Kiemelten támogatta az úgynevezett Cecília-mozgalom eszméjét, amelynek célja az volt, hogy az elterjedt hangszeres egyházzene és az énekkaros misék helyett visszatérjenek a hagyományosnak tekintett gregorián misékhez. D. 1887-ben maga is ellátogatott a mozgalom központjának számító regensburgi székesegyház énekiskolájába, majd a következő évben Pécsen hasonló iskolát alapított. A Székesegyházi Énekiskola 1889-ben önálló, Kirstein Ágoston tervei alapján készült épületet kapott. Az iskolát a Regensburgban karnagyi képeztést szerzett Glatt Ignác pécsi kanonok vezette 1918-ban bekövetkezett haláláig, a gregorián és a polifón énekkultúra központjává téve azt. E felelevenített egyházzenei hagyományok ápolását a székesegyház új miserendje biztosította, amelynek bevezetése során a püspöknek komoly ellenállást kellett leküzdenie, míg a hangszeres-énekkaros miséknek a pécsi *Lyceum* templom adott otthont.

D. püspökségének ideje a magyar közoktatás átszervezésének fontos korszaka volt. Ez nem került el az egyházi oktatási intézményeket sem. Az 1876. évi 28. törvény rendelkezett az iskolaszéki rendszer felállításáról, a fenntartó – például a helyi egyházközség – ezen keresztül gyakorolta jogköreit. 1877-ben Pécsen is létrehozták az Egyházmegyei Tanfelügyelőséget. A püspök különösen szívügyének tekintette a nőnevelés kérdését, az egyházmegyében tíz helyen létesített leánynevelő intézetet, illetve leányotthont. Nagyjából 10 ezer forintot költött a már fennálló, szerzetesnők által vezetett pécsi iskolákra. A szeminárium fenntartására és fejlesztésére is áldozott, az intézmény új dísztermet kapott. Restauráltatta a líceumi nyomdát is.

A világi jótékonyági szervezetek közül D. elsősorban a Vöröskeresztet támogatta. Különösen fontosnak tartotta egy helyi szervezet megalapítását, ezért 500 forinttal az alapító tagok sorába lépett, és vállalta, hogy háború esetén 50 sebesültet fog saját költségén ellátni. E célra 50 férőhelyes betegellátót hozott létre. Körlevélben szólította fel a plébániákat, hogy békeidőben is támogassák az ügyet. Hatására fiókegyletek jöttek létre az egyházmegyében, például Bonyhádon, Kővágószőlősen és Görcsönyben. Erkölcileg és anyagiilag is támogatta az idős papok és az egyházi tanítók ellátására irányuló kezdeményezéseket. A kántortanítók nyugdíjalapja tárgyában 1893-ban emlékiratot intézett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Az egyházmegye javára 1895-ben 83 ezer forintos alapítványt tett, melynek felhasználását az alábbi célokban határozta meg: az egyházmegye tanügyi igényeinek kielégítése, az egyházmegyei papi nyugdíjintézet és a káplánokat segélyező alap támogatása. D. újította fel 20 ezer forintos költséggel a mecseknádasdi püspöki nyaralót, ahol gyakran tartózkodott és szívesen fogadta barátait, vendégeit.

A más felekezetűekhez fűződő viszonyát a tiszteletteljes, korrekt magatartás jellemezte. Jó kapcsolatot ápolt Szász Károly református püspökkel, Kohut Sándor egykori pécsi főrabbi héber szótárához pedig anyagi támogatást nyújtott. A liberális sajtó a javára írta, hogy az „antiszemita izgatás” nem talált táptalajra az egyházmegyében. Pasztorális okból olykor ellenállt a magyarosító törekvéseknek, például 1878-ban, amikor a városvezetés követelése ellenére megtagadta a horvát és a német nyelvű szentmisék beszüntetését a püspöki székvárosban. Kora politikai eseményeitől alapvetően távol tartotta magát. Az 1894/95-ös egyházpolitikai törvények kapcsán támogatott minden olyan politikai kezdeményezést, amelyek a vitatott törvények ellen irányultak. 1894. január

I-jei körlevelében az egyház előírásainak betartására intette a papságot. A felsőházi szavazáson azonban egészségi állapota miatt már nem tudott megjelenni.

D. számos rangos állami kitüntetést kapott. A székesegyház restaurálásának befejezése után – amelynek érdekében nyilvánvalóan túlvállalta magát – egészségügyi problémákkal küzdött. Az 1894. évi úrnapi körmenetet már nem tudta személyesen végezni. Herkulesfürdőre (Băile Herculane RO) utazott orvosi kezelésre, majd a későbbiekben Budapesten megoperálták. Több hónapot töltött regenerálódással a Garda-tó melletti Arco-ban (I). Onnan hazatérve a mecsek-nádasdi püspöki nyaralóba vonult vissza. 1895 végére egészségi állapota rohamosan leromlott, 1896. január 20-án elvesztette öntudatát és január 24-én, 67. életében elhunyt. 1896. január 29-én temették el, a szertartáson a székesegyházi gregorián kórus énekelt. Végrendelésének megfelelően a főoltár alatti sírboltban helyezték örök nyugalomra. A fülkét Kirstein Ágoston, a püspök mellszobrát carrarai márványból Kiss György készítette. A liberális sajtó megemlékezése szerint D. mintaszerűen gazdálkodott, és azon kevés főpapok egyike volt, aki „a hivatalos klerikális véleményről nem félve, nyíltan vállalta szabadelvűségét.” Bizonyítékként felhozták, hogy a püspöki rezidencián megrendezett fogadásokra rendszeresen meghívott zsidó származásúakat, még Luigi Galimberti bécsi nuncius (1887–1893) jelenlétében is. Saját feljegyzései szerint egyházkormányzásának 19 éve alatt félmillió forintot áldozott „titokban” jótékony célokra.

• *Művei:* Dulánszky Nándor *pécsi püspök körlevele egyházmegyéje híveibez a pécsi székesegyház felszentelése alkalmából*, Pécs 1891. • *Források:* DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; PEL I.1.f.1. Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek 1877/1700, 1882/850, 1884/1391, 1885/717, 1886/2176, 1888/1488, 1890/1559, 1891/1477, 1891/1727, 1892/1138, 1892/1800, 1893/631, 1893/1002, 1893/3294, 1894/1, 1895/3610; PEL IV/4. sz.n./1875; PEL IV/4. 1064/1877; PEL IV/4. 14/1877; PEL IV/4. 33/1882; PEL IV/4. 1202/1883; PEL IV/4. 1/1885; PEL IV/4. 50/1892; PEL IV/4. 18/1894; PEL I/1/b. 1437/1877; PEL I/1/b. 1928/1880; PEL I/1/b. 2165/1891; PEL I/1/b. 2408/1891; PEL I/1/b. 3578/1895; PEL I/1/b. 3695/1895; PEL I/1/b. 409/1896; *Religio* 1874, I, 45; *Vasárnapi Újság* 1875. 8. 8. és 1896. 2. 2.; PF XXIV/21 (1896), XXIV/24 (1896), XXIV/25 (1896), XXIV/26 (1896); Nekrológok: *Pester Lloyd* 25–29. I. 1896; *Agramer Zeitung* 25./30. I. 1896; *Die Neuzeit* 2. 3. 1888. • *Irodalom:* FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési almanach 1887. Főrendiház*, Budapest 1887; HC VII–IX; KÁROLY JÁNOS–NYIRÁK SÁNDOR, *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére*, Székesfehérvár 1877; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*; ONHAUSZ MIKLÓS, *Glatt Ignác kanonok, az egyházzene pécsi reformere*. Pécsi Szemle 2008. tavasz

42–56; PAUER, *Historia*; PILKHOFFER MÓNKA, *Pécs építészete a századfordulón. 1888–1907*, Pécs 2004, 168–176; CAROLUS RIMELY, *Historia Collegii Pazmaniani*, Viennae 1865., 364; STURM, 1892–1897; SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*, Pécs 2008, 158–163; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete I.*, PSZF II (1941) 2. sz.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete II.*, PSZF II (1941) 3. sz.; SZINNYEI, II; SZIRTES GÁBOR, *A pécsi székesegyház újjáépítője. Dulánszky Nándor (1829–1896)*, Sétatér 3–4 (1997); SZIRTES GÁBOR, *Pécsi panteon. Portrék a millenium korából*, Pécs 2005; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; ZELLIGER ALAJOS, *Egyházi írók csarnoka. Az Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographiai gyűjtemény*, Nagyszombat 1893.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 151–155.

CSIBI NORBERT

I.5.7. HETVEY SÁMUEL, HETVEI (1843–1903)

Pécs, 1898. január 27. – 1903. szeptember 1.

H. 1843. szeptember 13-án született a Vas vármegyei Hetyén (ma Egyházashetye), köznemesi családban, H. József és Benkő Terézia szülők-től. Gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Szombathelyen folytatta. Ezután Szenczy szombathelyi püspök felvette a szemináriumba, teológiai tanulmányait azonban Esztergomban végezte. 1870. augusztus 2-án itt szentelte pappá Simor hercegprímás. Rövid ideig káplán a csallóközi Somorján (Šamorín SK). Ezt követően Esztergomba helyezték, majd a nagyszombati főgimnázium történelemtanára lett. A kortársak szerint „hazafias szellemben” tanított. Több mint 11 évig volt felelőse az intézmény tanulmányi ügyeinek. 1885-ben a bécsi *Pazmaneum* spirituálisa lett. E minőségében gondoskodott „az ifjú klerikusok egyházi és hazafias szellemének fejlődéséről” – írta róla Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter egy 1897. évi kabinettelőterjesztésében. Vaszary hercegprímás 1893-ban az esztergomi érseki iroda igazgatójává tette meg, a sovíniszta körök által támadott Csernoch János kanonok helyére. Ferenc József király 1894-ben esztergomi kanonokká nevezte ki, majd 1896-ban elnyerte a dégi apáti címet és javadalmat. Pécsre helyezése előtt nem sokkal a sajtó azt híresztelte róla,

hogy a budapesti Központi Szeminárium rektorává vagy érseki helynöki funkcióval felruházott segédpüspökké fogják kinevezni a fővárosba. H-nek jó kapcsolatai voltak a politikai vezetéssel, Kállay Benjámint közös pénzügy-miniszterrel († 1903) régóta baráti kapcsolatot ápolta.

Dulánszky püspök 1896-ban bekövetkezett halála után több mint másfél évig betöltetlen volt a pécsi püspöki szék. Ebben az időszakban Troll Ferenc nagyprépost, tribunici (Trebinje BIH) választott püspök káptalani helynökként irányította az egyházmegyét, ő legfőképp előrehaladott kora miatt nem volt esélyes a püspöki szék elnyerésére. A Vallás- és Közügy- és Oktatásügyi Minisztérium jelöltjeivel sorra kudarcot vallott Rómában, ezért konszenzusos alapon, Vaszary hercegprímás javaslatára H-re esett a választás. Ferenc József 1897. október 28-án nevezte ki az 54 éves H-t a pécsi egyházmegye püspökévé. Az új püspök november 18-án tette le az esküt a király előtt. A Szentszék december 15-én erősítette meg a kinevezést. H-t 1898. január 2-án szentelte fel Vaszary érsek a budai prímási palota kápolnájában, ünnepélyes keretek között, Császka kalocsai érsek és Boltizár József prímási helynök segédletével. H. püspöki székét január 27-én foglalta el, ebből az alkalomból programbeszédet mondott, 700 fős fogadást tartott és 10 000 forintot adományozott a szegények javára. A főváros liberális sajtója szokatlanul kiemelt figyelmet szentelt H. személyének és a beiktatási ünnepségnek. Nézeteltérés támadt abból, hogy a számos magasrangú vendégre való tekintettel a két protestáns és az izraelita küldöttség részére csupán a 13. és a 14. helyet tartották fenn, mire azok lemondtak a részvételtől. Ezt azonban a sajtó nem az új főpásztornak, hanem a helyi szervezőknek róta fel. Kiemelte, hogy H., egyházmegyéjének írt első pásztorlevelében nagy hangsúlyt helyezett a hazaszeretetre. Az osztrák újságokig terjedt az a hír, miszerint H. a pécsi kaszárnya tisztjeinek „tréfából” 10 000 korona értékű berendezést adományozott, miután azok tisztai étkezdéjük konyhai felszerelésére panaszkodtak. Az akkor még a hierarchiával szemben kritikus, keresztényszociális bécsi *Reichspost* kikérte magának az ilyen jellegű tréfát, és rámutatott a kétségtelenül hasznosabb szociális célokra.

Bár H. mindössze hat évig kormányozhatta egyházmegyéjét, a beszámoló tanúsága szerint figyelemre méltó lépéseket tett a művészetpártolás, az építkezés, az egyházkormányzat és mindenekelőtt az egyházmegyei iskolaügy terén. Mindezt jelentős jövedelme (1900-ban 21 329 korona adó) biztosította. A tanügy terén nagyszabású tárgyalásokat folytatott a Vallás- és

Közügyi Minisztériummal a Püspöki Líceum és a Püspöki Tanítóképző (*Praeparandia Episcopalis*) anyagi és személyi ügyeinek újjászervezéséről, amely hosszas nyilvános vitát követően elnyerte a királyi megerősítést. Mindkét intézmény fenntartását ettől kezdve a püspökség jövedelmeiből kellett fedezni, ezt egészítette ki egy H. által e célra tett 100 000 forintos alapítvány jövedelme. 1900-ban létrehozta a Püspöki Tápintézetet (*Institutum pro Alendis Pueris*), amelyben szegény sorsú tanulók napi háromszor kaptak ingyen kosztot és szükség esetén szállást is. A felvételhez a szegénységi bizonyítvány mellett jó iskolai bizonyítvány is kellett. A diákok felvételéről személyesen a püspök döntött. H. egyik körlevelében állandó önképzésre buzdította az egyházmegye elemi iskoláiban tanítókat, és gondoskodott a hitoktatás szigorú felügyeletéről is. A klerikusok szemináriumi képzésébe beépítette a szociológiai előadásokat is, és a földművelésügyi miniszter kérésére a mezőgazdaság oktatásáról is gondoskodott. Kezdeményezte egy katolikus egyetem Pécsen felállítását is, e célra 1899-ben 100 000 forintos alapítványt tett, terve azonban politikai és anyagi okokból nem valósult meg. Tervezte a pálosok újbóli letelepítését is az egyházmegye területén, melynek előkészítésére saját költségén négy szerzetest taníttatott. A püspöki konferencián jegyzőkönyvvezetői feladatot látott el.

H. újjászervezte a papi nyugdíjrendszert. Püspöksége előtt az egyenlő nyugdíjösszeg elve volt az irányadó minden egyes nyugdíjas papra nézve, tekintet nélkül a szolgálati évekre. Ettől kezdve a kifizetéseket egy testület számolta ki meghatározott szempontok alapján, így az követhetőbb lett. H. kezdeményezésére jött létre a világi papok missziós egylete, amely más egyházmegyék számára is követendő példa volt. Az egylet célja népmissziók lebonyolítása volt, mivel az addig ezzel foglalkozó szerzetesek már nem feleltek meg az egyházmegye követelményeinek. H. más módon is előmozdította az egyházmegye hitéletének elmélyítését: támogatta a lelkeségi mozgalmakat, a vallásos társulatokat és a katolikus egyesületeket, és gyakran vállalta azok fővédnökségét. A szeminárium keretein belül működő Szent Pál Társulat számára új alapszabályt alkotott, püspöksége idején jött létre az egyházmegye első Mária-kongregációja és indult újra az Oltáregylet.

H. felújíttatta az 1797-ben pálos udvarháznak épült püspökszentlászlói püspöki nyaralót. Mellé arborétumot létesített, amelyben különféle világ-tájak növényeit honosította, a kastély mögötti sziklába pedig ciszternát építtetett. Az arborétum és az épület ma is látogatható. A pécsi püspöki pa-

lotába bevezettette az áramot. A hadgyakorlat során az egyházmegyébe látogató király tiszteletére a görcsönyi templomot új világítással, padokkal, szőnyegekkel és ablakokkal látta el. A székesegyház építési munkálatai során előkerült román kori és gótikus szobrokat lapidáriumban helyezte el, amely ma is működik. A püspöki uradalom kezelését testvérére, Elekre bízta, aki gondoskodott annak modernizációjáról. Intézkedései közé tartozott, hogy az alkalmazottak részére lakást biztosítottak.

H. sajtóvisszhangja mindvégig pozitív volt, csupán két eset jelentett kivételt, amikor H-t hazafiatlansággal vádolták. 1898-ban egy kaszárnya kápolnájának szentelése alkalmával a császári himnusz helyett a magyar himnuszt akarták elénekelni, amit H. megtiltott. Ennek során a magyar egyház iránymutatását követte, amely szerint a nemzeti himnusz nem tartozik az egyházi énekek közé, ezért nincs helye a liturgiában. 1903-ban egy hasonló eset után a nacionalista körök heves támadást intéztek H. ellen a sajtóban és az országgyűlésen. Amikor Ferenc József király 1901-ben a szlavóniai hadgyakorlat idején több órás látogatást tervezett a püspöki palotában, H. elrendelte az épület alapos felújítását.

1903-ban bélrákot állapítottak meg nála, amelyet korábban eltitkoltak előtte. Orvosi tanácsra újabb kúrára ment Karlsbadba, ahová augusztusban szertartója és ezredorvos unokaöccse is elkíserte. Bár műtétje sikeres volt, ugyanott, 1903. szeptember 1-én, 60 évesen, váratlanul elhunyt. Holttestét Bécsen át szállították Pécsre, ahol szeptember 7-én temették el a székesegyház melletti sírboltban. A szertartást Kohl Medárd esztergomi segédpüspök és kanonok végezte. Az ószövetségi Bölcsesség könyvéből vett sírfelirata („*Consummatus in brevi, explevit tempora multa.*”) korai halálára utal, ugyanakkor megerősíti H. püspöki mottójának („*Laborare*”) megvalósulását is, amelyhez egész egyházkormányzása alatt hű maradt. Elkötelezettsége életében és halála után is elismerést váltott ki az egyházmegyében. A polgári sajtó megemlékezéseiben hangsúlyozta, hogy H., követve mentora, Vaszary érsek példáját, a többi felekezet felé békülékenységet tanúsított, továbbá kiemelte a püspök „izzó hazaszeretetét”.

• *Források:* MNL Ba VL Németh Béla jegyzetei, XV/6; MNL OL Wlassics család levéltára, Wlassics I. Gyula báró (P 1445), 6. doboz; PEL Székeskáptalani Levéltár, Káptalani Gyűlési Jegyzőkönyvek 1896–1903 (II.1.c.2.); PEL Hagyatékok, letétek, Szőnyi Ottó hagyatéka, 1901. évi napló (V.B.51.); PEL Püspöki Levéltár, A pécsi székesegyházi plébánia halotti anyakönyvének másodpéldánya 1903. (I.1.d.1.); PEL Püspöki Levéltár, Acta Lycei 1897–1903.

(IV.2.); PEL Hagyatékok, letétek, Hettyey Sámuel pécsi püspök szentbeszédei (V.A.04.); PEL Püspöki Levéltár, Litterae Circulares (I.1.f.1.); PEL Püspöki Levéltár, Protocollum anni (I.1.a.2.); PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Uradalom Levéltára (I.4.); MNL GYMSV SL Diplomatikai Levéltár; MNL GYMSV SL Hettyey család levéltára; MNL VaVL Vas vármegye felekezeti anyakönyvei másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, Egyház-hetye 1843; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 14. 10. 1897, 3./27./28. 1. 1898, 4. 11. 1901, 2./5. 9. 1903; *Wiener Salonblatt* 13. 10. 1901; *Illustriertes Wiener Extrablatt* 15. 7. 1903; *Das Vaterland* 8. 9. 1893, 29. 1. 1898, 3. 9. 1903; SZILVEK LAJOS, *Hol állítsunk katolikus egyetemet?* Pécs 1900; Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIV. kötet, Budapest 1903. • *Irodalom*: BALOGH GYULA–SZLUHA MÁRTON, *Vas vármegye nemes családjai*, Budapest 1999, 200; BORSY JUDIT, *Németh Béla élete*, A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére (szerk. Fedeles Tamás–Horváth István–Kiss Gergely), Budapest 2007, 9–21; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; GÁL ATTILA, *Armis et litteris. A pécsi m. kir. Zrínyi Miklós bonvédgyalagsági badapródiskola történetéből 1898–1944*, Budapest 2001; HANUY FERENC, *Katolikus egyetem Pécsen*, Pécs 1903; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN, *Hettyey Sámuel pécsi püspök emlékezete*, Jó Hír. A Pécsi Egyházmegye lapja 3 (2006) 8: 11–14; KEMPELEN BÉLA, *Magyar nemes családok V*, Budapest 1913, 49–50; KOMÓCSY ISTVÁN, *Heteyi Hettyey Sámuel pécsi megyés püspök 1845–1903*, Pécs 1903; KOVÁCS ZOLTÁN, *Hettyey Sámuel pécsi püspök (1897–1903)*, Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyéből (szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümei József) (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V), Pécs 2009, 109–154; *Pécs Lexikon*; ROMAISZ FERENC, *A pécs egyházmegyei világi papok missziós egyletének története és tanulságai 1899–1906*, Pécs 1906; SALACZ, *Egyház és állam*; VÁRADY FERENC, *Baranya múltja és jelene*, Pécs 1897, II, 523–532.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 156–159.

DAMÁSDI ZOLTÁN

I.5.8. ZICHY GYULA, ZICHI ÉS VÁSONYKEŐI, GRÓF (1871–1942)

Pécs, 1906. február 7. – 1925. szeptember 5.

Kalocsa, 1925. szeptember 5. – 1942. május 20.

Z. 1871. november 7-én született gróf zichi és vásonykeői Zichy János († 1905) és Maria Redern († 1910) gyermekeként a Fejér vármegyei Nagylángon (ma Soponya része) a család ottani kastélyában. Két fivére és két lánytestvére volt. Anyja Friedrich Wilhelm von Redern porosz

evangélikus főnemes, nagybirtokos, egy ideig szentpétervári nagykövet lánya, a csillagkeresztes rend tagja, Erzsébet királyné udvarhölgye volt és 1910-ben, 69 évesen hunyt el a pécsi püspöki palotában. Z. a középiskolát a Bécs melletti kalksburgi jezsuita gimnáziumban kezdte, ahol P. Velics László magyar jezsuita volt a mentora. A felsőbb évfolyamokat a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban járta ki. Teológiai tanulmányait az innsbrucki jezsuita egyetemen végezte. 1895. július 6-án, a család nagylángi kastélyának kápolnájában szentelte pappá Steiner székesfehérvári püspök. 1896–1897-ben formálisan Budakeszin káplán, de elsődlegesen diplomatának tanult Rómában, a pápai *Academia dei Nobili* növendékeként, ahol 1897-ben végzett. Tanulmányútjai során megfordult Németországban, Olaszországban és Hollandiában, majd ugyanabban az évben visszatért Rómába, ahol a pápai *Gregoriana* egyetemen tanult tovább, melyet 1901-ben teológiai doktorátussal fejezett be. Tanulmányai végeztével XIII. Leó pápa maga mellé vette valóságos (szolgálattevő) kamarásként, e hivatalában X. Pius pápa is megtartotta. Ferenc József király 1902-ben a Boldogságos Szűzről nevezett bulcsi apáti címet és javadalmat adományozta neki, majd 1905. október 17-én a pécsi egyházmegye püspökévé nevezte ki. Ezzel lezárult a püspöki szék két éves üresedése. A Szent-szék által sürgetett kinevezéstől Lukács György vallás- és közoktatásügyi miniszter azt remélte, hogy Z. Rómában sikeresen fogja képviselni a magyar egyház érdekeit. X. Pius pápa december 11-én hagyta jóvá a döntést, majd 1905. december 21-én a Székesfehérvárra kinevezett Prohászka Ottokárral és a Rozsnyóra helyezett Balázs Lajossal együtt személyesen szentelte püspökké a Sixtus-kápolnában, Városház Gyula kalocsai érsek és Mailáth Gusztáv erdélyi püspök segédletével. Pécsi bevonulására és székfoglalójára 1906. február 7-én, édesapja halála miatt szerény külsőségek között került sor.

Pécsi püspökként kezdeményezéseit a kor katolikus eszménye, mindekelőtt annak társadalompolitikailag aktív, keresztény szociális változata alapozta meg. Z. jelentős mértékben adományozott e célra személyes vagyonából és püspöki javadalmaiból – akár anyagi kockázatok árán is. Céljai elérésében kitűnő társadalmi és családi kapcsolatai támogatták. Nagybátyja, Zichy Nándor, 1911-ben bekövetkezett haláláig a magyarországi „harcos” katolicizmus vezéralakja, bátyja, Zichy János 1901 óta a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének elnöke és a magyar katoli-

kus nagygyűlések szervezője, 1910 és 1913, majd 1918. május 8. és 1918. október 31. között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

Z. kiemelt fontosságúnak tekintette a katolikus tanítás és nevelés ügyét. Székfoglalóját követően a püspöki kar megbízásából védnöke lett a Magyar Katolikus Tanítók Országos Szövetségének és a Katolikus Tanügyi Tanácsnak. E minőségében két országos tanügyi kongresszust vezetett. Megalapította az Egyházmegyei Általános Tanítóegyesületet, amely az egyházmegye összes római katolikus tanítóját tömörítette és évente egyszer gyűlésezett. Az egyesület a tanítói lakások és az elemi iskolai tantermek építését segélyekkel, valamint az egyházmegyei alapítványi pénztár és a Pécsegyházmegyei Takarékpénztár által folyósított kedvező kölcsönökkel támogatta. Z. püspöknádasdi kastélyának felajánlásával jött létre 1909-ben a *Julianeum* javító-nevelő intézet, melyet az Országos Katolikus Patronázs Egyesület működtetett. Z. tanügyi tevékenységének csúcspontja a pécsi *Pius-alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus* 1912. évi alapítása volt. Az akkor regnáló Pius pápáról elnevezett, a kor legmagasabb követelményeinek megfelelően felszerelt intézményt a jezsuiták vezetésére bízta. Az intézmény 1914-ben költözhetett be új épületébe, melynek építését Z. nagy összegű alapítvánnyal támogatta. Saját vagyonából áldozva járult hozzá a Miasszonyunkról Nevezett Női Kanonokrend pécsi leánygimnáziuma és a pécsi *Americanum* fiúinternátus megnyitásához is. 1915-ben Dombóváron letelepítette az orsolyitákat, Palotabozsokon a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővéreket. Meghatározó szerepe volt a pálosok visszatelepítésében Magyarországra. A szerzetesrend újraindulását kifejezetten Pécsre kívánta, ahol annak anyagi alapjait is előkészítette.

Z. különös gondot fordított a katolikusok hatékonyabb megszervezésére és társadalmi jelenlétének előmozdítására. 1907 augusztusában – a vidéki városok közül elsőként – Pécs adott otthont az Országos Katolikus Szövetség VII. Nagygyűlésének. A gyűlésen – amelyre a katolikus egyházon belüli több éves, politikai háttérű vizályt követően került sor – öt püspök és több ezer hívő vett részt. Ekkor jött létre – elsősorban Prohászka székesfehérvári püspök kezdeményezésére – a Katolikus Sajtóegyesület, amelyet Z. jelentős mértékben támogatott. A növekvő szociáldemokrata befolyás ellensúlyozására támogatta a keresztényszocialista mozgalomhoz kapcsolódó kezdeményezéseket és társulásokat, különösen a katolikus sajtóügyet; ez az elkötelezettsége markáns kapitalizmus- és liberalizmus-kritikával párosult.

A budapesti *Újlap*hoz 1907-től mellékletként kiadatta a *Pécsi Újlapot*. Részenyvtársasági alapon új nyomdát és könyvkereskedést létesített *Dunántúl* néven, amely 1911-től azonos címen katolikus napilapot is kiadott. A lap megszakítás nélkül 1944. novemberig jelent meg. A katolikus sajtó támogatására évente úgynevezett sajtóvasárnapot szervezett. A Lajtán túli területekhez hasonlóan Pécsen is létrejött a Katolikus Népszövetség, amely minden katolikus politikai kezdeményezés bázisát jelentette és 1911-ben már 279 320 tagot és 3394 egyházközséget számlált.

Papjai tudományos felkészültségének elmélyítése érdekében átszervezte a hittudományi főiskolát. Az ügy nyomatékositására számos alkalommal maga elnökölt a vizsgabizottságban. A szokásos bécsi és budapesti egyetemi kurzusok mellett Innsbruckba és Rómába is rendszeresen küldött tehetséges növendékeket. Az aktív papságot püspöki körleveleken keresztül is rendszeresen megszólította. A plébániák számára tízévenként kötelezően előírta missziók tartását. Plébániát alapított Lippón, Pécs-Vasason, Mánfán, Tengelicen, Decsen és Dunaföldvár-Külvárosban. Püspöksége idején épült templom Pécs-Somogyon, Pócsán, Nagybudmérón, Bodán, Kátolyon, Pécsszabolcson, Barátúron, Bánfán, Mázán, Drávakeresztúron, Sellyén, Pécs-Vasason, Pécs-Gyárvárosban, Ófaluban, Nakon, Tabódon és Tengelicen. Kormányzása alatt számos, a hagyományos jezsuita mintát követő Mária-kongregáció alakult: az Urak, az Úrinők, az Úri leányok társulatai; a jogakadémiai, a főgimnáziumi, az állami főreáliskolai, a felsőbb leányiskolai, a Pius-gimnáziumi, a honvéd hadapródiskolai kongregációk; továbbá ekkor alakult meg a Katolikus Anyák Köre, a Nővédő Egyesület és a Szociális Misszió Társulat szervezetei. Az ausztriai német nemzeti sajtó 1912-ben arról tudósított, hogy Z. a nacionalista körök nyomására a nagyrészt németajkú Pakson a heves tiltakozások ellenére német helyett magyar nyelvű szentmisét vezetett be.

Z. püspökségének virágzó időszakát az első világháború törte ketté. Az 1918 novemberétől 1921 augusztusáig tartó szerb megszállás kettészakította az egyházmegyét. Z. a megszállt területen tartózkodott, elzárva Esztergomtól és egyházmegyéje nagyobb részétől is. A trianoni békeszerződés értelmében az egyházmegye Dráván túli és a Baranya-háromszögben lévő területei az akkor alapított Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek. Ez 28 plébániát érintett. Az elcsatolt terület Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányosság néven a diakóvári püspökség fennhatósága alá került.

A vesztes háborút követően Pozsonyból Pécsre költözött az Erzsébet Tudományegyetem. Mivel az intézmény arra kényszerült, hogy könyvtárát Pozsonyban hagyja, Z. az egyetem rendelkezésére bocsátotta örökös használatra 30 000 kötetes könyvgyűjteményét és a püspöki könyvtár épületét. A város érdekében végzett tevékenysége elismerésül Z-t 1925. december 22-én Pécs díszpolgárává választották, 1926-ban pedig utcát neveztek el róla.

Politikai nézeteit tekintve a '20-as években Z. a legitimista püspökök csoportján belül – Mikes János szombathelyi és Hanauer István váci püspök mellett – a kimondottan aktív karlisták közé tartozott. Jórészt ennek következménye, hogy személye nem vált meghatározó tényezővé a püspöki kar két világháború közötti irányvonalának alakításában. Z. mindkét püspöki székében gyakran fogadta a Habsburg-ház tagjait, és 1924-ben pástori levélben emlékezett meg Károly királyról. 1930-ban meglátogatta Zita királynét a belgiumi Steenockerzele (Steenokkerzeel B) kastélyban, és 1931-ben Ottó trónörökös nénapja alkalmából ünnepi szentmisét rendelt el a kalocsai főegyházmegye minden templomában. Hivatalánál fogva tagja volt a főrendiháznak, majd a felsőháznak, 1929-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja lett.

Várady kalocsai érsek 1923 februárjában bekövetkezett halála után hosszadalmas diplomáciai tárgyalások kezdődtek a magyar kormány és a Szentszék között a főkegyúri jogról és az aktuálisan betöltendő méltóságról. Budapest Prohászka székesfehérvári püspököt akarta érseknek, míg Róma Z-t támogatta. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az ahhoz kapcsolódó politikai bonyodalmak és személyes okok miatt egyik jelölt sem vágyott az érseki székre. XI. Pius azzal zárta le a vitát, hogy 1923. december 10-én Z-t a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátorává nevezte ki, anélkül, hogy felmentette volna pécsi hivatalából. Z. kalocsai székét 1924. január 27-én foglalta el. Egy évvel később a Szentszék „fordított” az addigi helyzeten és Z-t 1925. szeptember 5-én – ismét a magyar kormány véleményétől függetlenül – kalocsai és bácsi érsekké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki. Z. az 1925-ös szentévben zárandoklatot vezetett Rómába, 1926-ban elnyerte a pápai trónállói címet. Ugyanakkor annak ellenére, hogy Z. továbbra is mindkét egyházmegyével rendelkezett, a két javadalom és Z. magánvagyonja ekkorra már együttesen sem volt elég ahhoz, hogy a püspök nagyvonalú alapításait, megkezdett építkezéseit finanszírozni lehessen. A két egyházmegye egyidejű kor-

mányzásának Virág Ferenc pécsi püspöki kinevezése vetett véget, melyre 1926 tavaszán került sor.

Z. kalocsai érseksége kezdettől fogva kedvezőtlenebbül alakult, mint pécsi időszaka. Az egyházmegyének a határon túlra került részét Z. sohasem láthatta, mozgásterét súlyos gazdasági nehézségek és betegségei is korlátozták. Legnagyobb kalocsai vállalkozása az Érseki Szent Kereszt Kórház újjáépítése és bővítése, valamint az 1928-as egyházmegyei zsinat volt. 1927-ben felkarolta a kezdeményezést, hogy elhunyt kollégája, Prohászka Ottokár emlékére Ottokár-emléktemplom épüljön Székesfehérvár egyik munkásnegyedében. 1929-ben és 1931-ben nemzeti zarándoklatot vezetett a Szentföldre, ahol a beuroni bencések jeruzsálemi Dormitio-apátságában magyar kápolnát létesített és rendezett be.

1938 elején Z. a *Politika* c. lapban felszólította a katolikus egyházat a szélsőséges politikai mozgalmak, különösen a nemzetiszocializmus ellen, amely a katolikusokat és a protestánsokat egyaránt „mártír életre” kényszeríti. 1939-ben a püspöki kar a zsidótörvény által sújtott katolikusok védelmére létrehozott, püspökkari felügyelet mellett működő Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetésével bízta meg. 1940 őszén – még a harmadik zsidótörvény meghozatala előtt – indítványt terjesztett a püspöki konferencia elé, hogy közös körlevelet adjanak ki a törvények embertelen végrehajtása miatt. Ilyen jellegű tiltakozásra azonban csak Z. halála után került sor.

Z. élete utolsó hónapjaiban számos műtéten esett át; végül ezüstmű készült gégét kapott. 1942 tavaszán kénytelen volt megszakítani bérmlási útját. Két nappal később, május 20-án, 72 éves korában, Kalocsán hunyt el agyhártyagyulladásban. Az ottani székesegyház kriptájában temették el. Az ismertetett tevékenységei ellenére Adriányi egyháztörténész Z-t nem sorolja a katolikus Magyarország 1895–1945 közötti meghatározó alakjai közé.

• *Források:* KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (Personalia 2002) (I.I.C.), Zichy Gyula; PEL Püspöki Levéltár 1905/3276, 1905/3688, 1905/3933, 1906/294, 1906/311, 1906/576, 1918/4348; PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.I.f.I.) 1905/XVIII. sz; MNL BaVL Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve 255/1925. (dec. 22.); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 9. 2. 1906, 27. 9. 1910; *Sport und Salon* 14. 9. 1907; *Pester Lloyd* 16. 10. 1911; *Deutsches Volksblatt* 22. 7. 1912; *Evangelische Kirchenzeitung für Österreich* 15. 4. 1916; *Wiener Salonblatt* 26. 7.

1925, 22. II. 1931; *Reichspost* 9. 3. 1924; 15. 7. 1927; *Jüdische Presse* 14. I. 1938. • *Irodalom*: BÁNKUTI GÁBOR, *A Pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története*, Pécsi Szemle 15 (2012) tél: 74–81; BÁNKUTI GÁBOR, *A pálosok és Pécs*, Pécs 2021, 75–78; BEKE MARGIT (szerk.), *A Magyar Katolikus Püspökházi tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II*, München–Budapest 1992, II, 257–258; CSIBI NORBERT, *Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs)*. Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Budapest–Pécs 2014, 487–514; ANDOR CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1967, 179–183, 276–298; GERGELY, *A katolikus egyház*, 106, 137; HAEFFLER ISTVÁN, *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, Budapest 1940, 406–407; HC VII–IX; LAKATOS ANDOR, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki székhelyben (1923–1942)*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, 111–134; MÓRÓ MÁRIA ANNA, *Zichy Gyula gróf – A „Piusalapító” püspök*, Pécs-baranyai Történelmi Arcképcsarnok CD-ROM (kiad. Ódor Imre–Lengvári István), Pécs 2003; NAGY IMRE GÁBOR, *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, 11–27; ADRIENN TENGELY–ZOLTÁN KOVÁCS, *A milleniumtól a szerb megszállás végéig*, Sümegi, Pécsi Egyházmegye, 169–176.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 159–164.

BÁNKUTI GÁBOR

RÖVIDÍTÉSEK

DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
MNL BaVL	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs)
MNL GyMSV SL	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (Sopron)
MNL VaVL	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (Szombathely)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs / Wien)
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Pécs)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár (Veszprém)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

1. *Kovács Zsigmond pécsi püspök (1869–1877)*
(PEL)

2. *Dulánszky Nándor pécsi püspök (1877–1896)*
(PEL)

3. *Hetyey Sámuel pécsi püspök (1898–1903)*
(PEL)

4. Zichy Gyula pécsi püspök (1906–1925)
(PEL)

5. *Zichy Gyula* volt pécsi püspök, kalocsa-bácsi érsek
udvari papjaival és Glattfelder Gyula csanádi püspökkel – Kalocsa, 1935 (PEL)

6. Zichy Gyula volt pécsi püspök, kalocsa-bácsi érsek

Tőle jobbra Glattfelder Gyula, balra Papp Antal, Mikes János, Virág Ferenc, a szélén Szemerecsányi Lajos
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, Magyar Eseménytörténeti Gyűjtemény, 1249/1954)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>